

POLICEJNÍ AKADEMIE ČESKÉ REPUBLIKY V PRAZE
FAKULTA BEZPEČNOSTNĚ PRÁVNÍ
Katedra kriminologie

**Srovnání organizace vězeňství v období let
1918-1938 a 1948-1968 na území českých
zemí**

Bakalářská práce

Comparison of Organisation or Prison Service in period of
1918-1938 and 1948-1968 in the Territory of Czech Lands
Bachelor work

VEDOUCÍ PRÁCE
mjr. Mgr. Ondřej KOLÁŘ

AUTOR PRÁCE
Soňa BOLFOVÁ

PRAHA
2022

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že předložená práce je mým původním autorským dílem, které jsem vypracovala samostatně. Veškerou literaturu a další zdroje, z nichž jsem čerpala, v práci řádně cituji a jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Ve Praze, dne 06. 03. 2022

Soňa BOLFOVÁ

ANOTACE

Bakalářská práce se zabývá historickým vývojem organizace českého vězeňského systému ve dvou historických obdobích. Jedná se o období od vzniku Československé republiky v roce 1918 až do skončení v roce 1938 a o období od převratu v roce 1948 po pražské jaro v roce 1968. Práce je zaměřena primárně na vývoj českého vězeňského systému a na politicko-společenské změny, které ovlivnily vývoj vězeňství. Cílem této bakalářské práce je podat přehled o vývoji vězeňského systému a srovnat daná období.

KLÍČOVÁ SLOVA

Československá republika * ČSR * Komunismus * První republika * Trest * Trestanec * Trestnice * Vězeň * Vězeňství * Věznice *

ANNOTATION

The bachelor thesis deals with the historical development of the organization of the Czech prison system in two historical periods. The period from the establishment of the Czechoslovak Republic in 1918 to the end of 1938 and the period from the coup in 1948 to the Prague Spring in 1968. The work is focused primarily on the development of the Czech prison system and political and social changes that affected the prison development. The aim of the bachelor thesis is to interpret an overview of the development of the prison system and to compare the given periods.

KEY WORDS

Czechoslovak Republic * Czechoslovakia * Communism * First Republic * Punishment * Convict * Penitentiary * Prisoner * Prison * Jail *

Obsah

Úvod.....	5
1 Vytyčení cíle a prameny	8
2 Historické dění v období let 1918-1938	11
3 Vězeňství v období let 1918-1938	17
3.1 Právní rámec.....	17
3.2 Vězeňský personál.....	20
3.3 Vývoj po roce 1918 a vojenské vězeňství	25
4 Historické dění v období let 1948-1968	27
5 Vězeňství v letech 1948-1968	36
5.1 Právní rámec.....	36
5.2 Vězeňský personál po roce 1948.....	38
5.3 Vězeňská zařízení.....	39
5.4 Vývoj po roce 1948 a vliv politiky na vězeňství	40
6 Srovnání organizace vězeňství sledovaných období – shody a rozdíly	43
Závěr.....	46
Seznam literatury	47

Úvod

Hlavní úlohou státu je vytvářet normy chování závazné pro občany a současně pečovat o dodržování těchto norem, případně jejich dodržování vynucovat. Stát tak vytváří jednotlivé zákony, v jejichž rámci jsou stanovena pravidla chování. Důležitou součástí souboru právních norem jsou normy trestního práva, které vymezují chování, které je pro společnost nežádoucí (trestné činy), jeho hlavní znaky (skutkové podstaty trestných činů) a také způsob, jak stát postupuje proti těm, kteří trestné činy spáchají. Trestné činy jsou nejzávažnějším porušením pravidel chování a jedná se zpravidla o útoky na život, majetek a další hodnoty, které právní řád státu chrání. Vzhledem ke skutečnosti, že spáchání trestného činu je nežádoucím chováním, tresty, které za ně zákon stanoví jsou tresty nejpřísnějšími. Jedním z takových trestů je trest odnětí svobody.

Výše uvedený koncept se začal vyvíjet s vývojem trestního práva jako takového, které se etablovalo jako součást práva veřejného. Proto následně také vznikají zařízení, ve kterých jsou umístováni jedinci, kteří spáchali trestný čin, a to jednak z toho důvodu, aby jejich izolací od společnosti jim bylo znemožněno pokračovat v trestné činnosti, jednak, aby samotná hrozba zbavení osobní svobody zastrašila další jedince, kteří by podobný trestný čin chtěli spáchat.

Během historie vznikalo množství podobných zařízení, ve kterých se vykonával trest odnětí svobody – věznice, káznice, žaláře apod. K jejich určitému rozvoji došlo v 19. století, kdy byla i v českých zemích vytvořena soustava obdobných zařízení, z nichž některá byla využívána následně i za období první republiky, nový státní útvar vzniklý po první světové válce spojením historických českých zemí, Slovenska a Podkarpatské Rusi.

Demokratické Československo ovšem bylo zničeno Mnichovskou dohodou a k jeho obnovení došlo až po skončení druhé světové války v roce 1945. V roce 1945 byla situace v Evropě a vůbec ve světě odlišná, a proto třetí republika, jak se občas nazývá období mezi lety 1945-1948 neměla dlouhého trvání, neboť v roce 1948 proběhl komunistický převrat a Československo ztratilo své demokratické zřízení a začalo období vlády komunistické strany, které trvalo do sametové revoluce v roce 1989.

Komunistické Československo se tak stalo totalitním státem, který svoji moc vynucoval mimo jiné i prostředky trestního práva. Tato situace měla vliv i na vězeňství, jehož koncepce se do určité míry změnila oproti koncepci, která byla platná v době první republiky.

Hlavním cílem této práce je analýza vězeňství a jeho organizace v době první republiky, tedy v letech 1918-1938 a následně v letech 1948–1968. Pro pochopení historického kontextu je nejprve stručně vyložena historie období 1918-1938, resp. 1948-1968 a následně bude přistoupeno k výkladu vězeňství a jeho organizace v uvedených obdobích. Cílem pak je především komparace obou období, vytyčení znaků, které byly pro obě období společné, ale hlavně vymezení zásadních rozdílů v oblasti vězeňství ve jmenovaných obdobích.

V případě vězeňství a jeho organizace se práce zaměří na právní normy, které upravovaly otázku vězeňství (tedy např. trestní řády nebo zákony pojednávající o této tématice). Dále bude analyzována organizace vězeňství a fungování vězeňství ve zkoumaných obdobích.

První kapitola se zaměří na prameny a literaturu a jejich rozbor. Druhá kapitola se zaměří na dějiny první republiky od jejího vzniku, ke kterému došlo 28. října 1918 až do skončení v roce 1938. V rámci této kapitoly bude charakterizováno státní a politické zřízení a hlavní problémy první republiky.

V další kapitole bude analyzováno vězeňství v období první republiky. Dojde k vysvětlení, do jaké míry navázal právní řád první republiky na právní řád Rakouska-Uherska a jaké právní normy první republika v oblasti vězeňství přijala. Bude charakterizována organizace vězeňství v první republice a jeho fungování.

Další kapitola zaměří pozornost na období 1948-1968, kdy bude popsán stručně poválečný vývoj včetně komunistického převzetí moci, bude charakterizováno státní uspořádání komunistického Československa a budou popsány hlavní události, ke kterým došlo v letech 1948-1968. Následující kapitola se zaměří na oblast vězeňství, kdy opět – obdobně jako v kapitole pojednávající o vězeňství první republiky – budou rozebrány základní právní předpisy týkající se vězeňství, bude charakterizována jeho organizace a jeho fungování.

V poslední kapitole dojde ke komparaci obou období, tedy bude srovnána právní úprava v obou případech, kdy budou analyzovány základní společné rysy a budou vytyčeny rozdíly. Komparace vězeňství bude provedena i z hlediska jeho

organizace a fungování. Na základě zjištění komparace bude snaha o vysvětlení rozdílů mezi oběma obdobími.

Náplní mé práce je srovnání, do jaké míry se lišilo vězeňství v době první republiky a v době po druhé světové válce? Současně bude vysvětleno, jaké aspekty a faktory měly vliv na odlišnosti vězeňství v letech 1918-1938 a 1948-1968.

1 Vytyčení cíle a prameny

Práce pojednává o situaci v oblasti vězeňství v období první republiky a v době po druhé světové válce, konkrétně v letech 1948–1968, tedy v období komunistického Československa od jeho vzniku po pražské jaro v roce 1968. Obě období v českých dějinách představují velmi specifická období, přičemž v prvním došlo k zavedení demokratického státního systému s rozsáhlými politickými svobodami a vyspělým ústavním a právním řádem, ve druhém období naopak došlo k potlačení demokratického státního zřízení, politických i osobních svobod a moc ve státě postupně převzala jedna strana.

Politické uspořádání má bezesporu vliv na fungování státu jako takového i jeho složek a bezesporu se odrazilo i v oblasti vězeňství. Hlavním cílem této práce je jednak analýza situace vězeňství v uvedených obdobích, která je zasazena do historického kontextu let 1918-1938, resp. 1948-1968, jednak komparace předmětného tématu v obou obdobích a vytyčení jejich shodných aspektů, ale především jejich odlišností.

Pro každé období bude nejprve analyzován historický kontext, který bude vycházet z odborné literatury zabývající se tímto tématem. Pro období první republiky to budou jednak obecné monografie, které osvětlují fungování státu, jeho právního řádu i společnosti ve sledovaném období, mezi kterými je třeba vyzdvihnout knihu Z. Kárníka *České země v éře první republiky* I., II., III. z let 2003, resp. 2004 a 2005, dále pak budou využity monografie soustředící se na oblast československého práva a státní správy, jako je např. kniha K. Malého *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*.

Pro analýzu období poválečného Československa, resp. Československa v letech 1948-1968, je použita odborná literatura zaměřená na dějiny státu a společnosti jako knihy K. Kaplana *Poválečný vývoj v Československu 1945-1948*, kniha J. Kociana *Poválečný vývoj v Československu 1945-1948*. Zároveň je použita literatura zaměřující se na právní dějiny, mezi kterými je možné zmínit knihu J. Kuklíka *Dějiny Československého práva 1945-1989* z roku 2011. Dále je nutné zmínit knihu Vojtěcha Mencla s názvem *Křížovatky 20. století: světlo a bílá místa v nejnovějších dějinách* z roku 1990 nebo knihu Petra Čorneje, která nese název *Osudové osmičky: přelomové roky v českých dějinách* a vyšla v roce 1999.

Dále je nutné zmínit i dobovou literaturu, např. knihu Johna Gunthera *Evropa – jaká je*, monografii *Deset let Československé republiky*, která vyšla k desátému výročí vzniku první československé republiky v roce 1928, knihu Josefa Hoffmana *Rejstřík československého práva* z roku 1936, knihu Františka V. Procházky *Žalář a vězení* z roku 1913, která byla aktuální po celou dobu první republiky, případně stať Vladimíra Solnaře s názvem *Trestní soudnictví v Československu*, která vyšla v *Československé vlastivědě* v páté části v roce 1930.

V každém období je zkoumaná problematika vězeňství nejprve z právního hlediska. Pro vysvětlení právního rámce vězeňství ve sledovaných obdobích jsou použity především platné právní předpisy. Pro období první republiky, která do značné míry navázala na rakousko-uherský právní řád, která zákonem č. 11/1918 Sb. z. a n.¹, o zřízení samostatného státu československého koptovala do svého právního systému, je nejdůležitějším právním předpisem v oblasti trestního práva zákon č. 117/1852 ř. z.², trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích (dále jen „zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon.“). Důležitým právním předpisem je bezesporu i Ústava 1920 (ústavní zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky).

Pro období první republiky je nutné vyzdvihnout následující právní předpisy:

- Nařízení č. 101/1918 Sb. z. a n., o přísaze státních úředníků, úředníků podniků a zřízenců.
- Nařízení ministerstva spravedlnosti č. 24/1914 m. v.³, služební řád pro dozorkyně vězňů,
- Nařízení ministra spravedlnosti č. 23/1914 m. v., tzv. služebním řádu pro dozorce vězňů,
- Výnos z 31. prosince 1922 č. j. 9884/22 věz., obsahující instrukci pro domácího komisaře trestnice,
- Zákon č. 102/1929 Sb. z. a n., o zřízení nucených pracovních kolonií a o změně některých ustanoveních trestního práva.

¹ Sbírka zákonů a nařízení. Pozn. autora.

² Říšský zákoník. Pozn. autora.

³ Ministerský věstník. Pozn. autora.

Pro období let 1948-1968 jsou důležité následující právní předpisy:

- Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky,
- Zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucených prací,
- Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovělém soudnictví,
- Zákon č. 321/1948 Sb., o Sboru uniformované stráže,
- Zákon č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody.

Mezi odbornou literaturou soustředící se na problematiku vězeňství je třeba zmínit např. práci Dušana Janáka *Kapitoly o československém vězeňství 1945-1955: historické souvislosti, právní základy a politické aspekty* z roku 2002. Další významnou odbornou monografií týkající se problematiky vězeňství v období let 1948-1968 je kniha Prokopa Tomka s názvem *Dvě studie o československém vězeňství 1948-1989: vývoj systému agenturní činnosti ve vězeňských zařízeních československého komunistického režimu 1948-1989: budování a vývoj věznic StB v období 1948-1952*, která vyšla v roce 2000.

Významné místo v odborné literatuře o vězeňství mají také odborné články uveřejněné v časopisech a sbornících. Na tomto místě je možné zmínit článek Dušana Janáka z roku 2001 s názvem *Organizace a řízení československého vězeňství 1945-1955*, který byl uveřejněn ve sborníku s názvem *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955* sborník z mezinárodního semináře konaného dne 25.10.2000 v Praze. Dále k problematice trestního práva v Československu je nutné zmínit článek Tomáše Jablonického s názvem *Pokus o reformu československého trestního práva – osnova trestního zákona z let 1921-1926*, který byl zveřejněn v časopise *Právněhistorické studie* v roce 2013. Na vězeňství se orientující články byly i články z časopisu *Historická penologie*. Mezi nimi je možné zmínit článek Aleny Kafkové s názvem *Cesta ke vzniku generálního ředitelství VS ČR 1865-1965* z roku 2010 nebo článek Aleše Kýry, který nese název *Trestání mladých pachatelů v minulosti* z roku 2008.

2 Historické dění v období let 1918-1938

Během první světové války vznikla myšlenka samostatného československého státu, do jejíhož čela se postavili někteří čeští a slovenští politici, jako byli Tomáš Garrigue Masaryk, Edvard Beneš, Mila Rastislav Štefánik a někteří další. Úpadek moci Rakouska-Uherska spolu s mezinárodní situací, která umožnila vznik nových státních útvarů, přispěly ke vzniku samostatného Československa, jehož začátek je spojen s 28. říjnem 1918.

Kromě manifestace pražského obyvatelstva došlo 28. října 1918 k jednání Národního výboru, který na návrh Antonína Švehly přijal zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného československého státu a zároveň stanovil, že byly v platnosti ponechány všechny dosavadní zemské i říšské zákony a nařízení.⁴ Po vzniku Československa tak na jeho území platilo rakouské právo, na území Slovenska pak právo uherské, a přestože po celou dobu první republiky byla snaha právní řád sjednotit a vytvořit nové základní kodexy např. pro občanské právo, trestní právo apod., tato snaha nebyla zcela realizována.⁵

Po vzniku nové republiky byla přijata prozatímní ústava, která obsahovala ustanovení o prezidentovi republiky, národním shromáždění a o moci výkonné a nařizovací. Důležitým ustanovením byla republikánská forma státu v čele s prezidentem. Prvním prezidentem byl zvolen ještě v roce 1918 Tomáš Garrigue Masaryk.

Období první republiky trvalo od roku 1918 do roku 1938, kdy byla podepsaná Mnichovská dohoda, kterou se k Německu připojila velká část pohraničních oblastí Čech, Moravy a Slezska. Československo zůstalo pouze torzem a vlivem vyostření vnitřní i zahraniční situace následně došlo k vyhlášení slovenské autonomie, což následně vedlo až k rozdělení Československa.

Nový stát, Československo, charakterizoval ve 30. letech 20. století americký novinář John Gunther jako „*mladý stát, zaklíněný jako skloněný jezevčík s dlouhým čenichem do samého středu Evropy*“, který zdědil „*asi tři čtvrtiny průmyslu staré říše a většinu z jejího nerostného i jiného bohatství*.“⁶ O Češích

⁴ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges). s. 320-325. ISBN 978-80-87212-39-4.

⁵ Tamtéž.

⁶ GUNTHER, John. *Evropa jaká je*. Praha: Fr. Borový 1937. s. 438

tento novinář napsal, že byli „*stálejší než jejich neklidní jižní slovanští bratraci, pilnější než Poláci nebo Rumuni a měli také lepší zkušenosti správní – Čechové byli úředníky říše – než Slováci nebo Srbové.*“⁷ I přes určité stereotypní vidění některých evropských národů měl J. Gunther bezesporu pravdu v tom, že Československo mělo velmi dobrý základ v nerostném bohatství a průmyslu, který se zde během 19. století vybudoval, stejně jako ve správním aparátu, který až na některé drobné úpravy přešel pod taktovku první republiky.

První, s čím se Československo po svém vzniku muselo vyrovnat, byly jednak odstředivé pokusy německých menšin v pohraničí, problémy na Slovensku a spory s Polskem. V říjnu 1918 se němečtí poslanci z Čech sešli ve Vídni a usnesli se na vytvoření provincie Deutschböhmen. Podobně se pak sdružili i němečtí poslanci v jižních Čechách, kteří vytvořili Böhmerwaldgau, a na jižní Moravě, kde vznikla provincie Deutschsüdmähren. Nakonec byly tyto pokusy o odtržení částí českých zemí vojensky potlačeny, což „*většinou proběhlo tak, že po zprávě o blížící se československé jednotce se místní Volkswehr rozešel, čeští vojáci vpochozovali na náměstí a za pomoci českého menšinového okresního Národního výboru obsadili okresní úřad a radnici.*“⁸

Přestože se Slovensko tzv. Martinskou deklarací z 31. října 1918 přihlásilo k československému státu, bylo třeba Slovensko k českým zemím připojit, protože zde byla maďarská armáda, která v listopadu 1918 obsadila Turčianský sv. Martin. Na počátku prosince byl Vavro Šrobár jmenován ministrem „*s plnou mocou pro správu Slovenska.*“⁹ České vojsko 12. prosince 1918 vstoupilo do Žiliny a 29. prosince obsadilo Košice.

Dalším vojenským konfliktem mladé Československé republiky byl spor o Těšínsko. V lednu 1919 obsadila československá armáda sporné území a spor mezi Polskem a Československem byl přednesen na mírové konferenci v Paříži. V září byl na území Těšínska uspořádán plebiscit, který měl rozhodnout, k jakému státnímu útvaru se toto území připojí. Následovaly národnostní bouře. V červenci 1920 pak rozhodla Rada velvyslanců o rozdělení Těšínska mezi Československo

⁷ GUNTHER, John. *Evropa jaká je*. Praha: Fr. Borový 1937. s. 438.

⁸ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Praha: Libri, 2003. Dějiny českých zemí. s. 42-46. ISBN 80-7277-030-6.

⁹ Tamtéž.

a Polsko, čímž se součástí Československa stalo i území s výraznou polskou menšinou.¹⁰

Po vzniku Československa bylo hlavním úkolem nového státu kromě stabilizace vnitřní situace a upevnění jeho moci navenek, zakotvit hlavní státní mechanismy a právní řád. Jak bylo uvedeno výše, pokud jde o právní řád jako takový, přijala nová republika zákony a další právní předpisy z Rakouska-Uherska, nicméně bylo třeba, aby právní předpisy odpovídaly tehdejší nové situaci demokratického republikánského státu. Hlavním státním dokumentem se měla stát ústava, na které se začalo pracovat v roce 1919 a práce trvaly až do února 1920. Hlavními tvůrci ústavy byli nejen významní právníci tehdejší doby jako např. profesor Jiří Hoetzel nebo profesor František Weyr, ale i političtí představitelé tehdejší československé společnosti, např. Antonín Švehla, Karel Kramář nebo Edvard Beneš.¹¹

Ústavní listina (zákon č. 121/1920 Sb. z. a n.¹²) byla přijata na 126. schůzi Národního shromáždění 27. února 1920 a zákonem přijata 29. února 1920.¹³ Ústava svěřovala zákonodárnou moc Národnímu shromáždění, které se skládalo z poslanecké sněmovny a senátu, a nezasedalo stále, ale pouze na jaře a na podzim. Hlavou státu byl dle Ústavy prezident, který mohl vetovat zákony, ale jinak byly jeho pravomoci relativně omezené. Nemohl např. jmenovat a odvolávat ministry, což bylo dáno do značné míry obavou, „že Masaryk nebude ochoten uznat stranický klíč, podle něhož byla místa v Národním shromáždění stranám přidělena na základě volebních výsledků z roku 1911.“¹⁴ Prezident byl volen na sedm let a v období 1918-1935 zastával prezidentský úřad Tomáš Garrigue Masaryk.

Pokud jde o politický vývoj první republiky, je toto období charakterizováno častým střídáním vlád, které byly kvůli značné fragmentaci politických stran relativně nestabilní. Významné strany první republiky zpravidla navazovaly na

¹⁰ BARAN, Ivo. Spor o Těšínsko a jeho důsledky. Dlouholetý zdroj nepochopení mezi Čechy a Poláky. In: *Dějiny a současnost*. 2009, roč. 31, č. 11, s. 18–20. ISSN 0418-5129.

¹¹ BROKLOVÁ, Eva. *První československá ústava: diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. s. 8. ISBN 80-85270-08-0.

¹² Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky. Pozn. autora.

¹³ BROKLOVÁ, Eva. *První československá ústava: diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. s. 10-13. ISBN 80-85270-08-0.

¹⁴ Tamtéž.

tradici Rakouska-Uherska. Mezi významné strany patřily zejména Republikánská strana československého venkova, Československá strana socialistická a Československá sociálně-demokratická strana dělnická od které se v roce 1921 oddělila Komunistická strana Československa. Dále pak významnou roli hrála Československá strana lidová a německé strany jako byly např. Německá křesťansko-sociální strana lidová nebo Německá národně-sociální strana dělnická. V Československu působily ovšem i maďarské strany jako Maďarská strana rolnická a strany rusínské na Podkarpatské Rusi.¹⁵

Politický život tak byl ovládán nejen politickými stranami, ale vzhledem k jejich roztříštěnosti i dalšími uskupeními, z nichž nejvýznamnější byla skupina kolem T. G. Masaryka, která se označuje jako „hrad“. Členy této skupiny byli kromě prvního československého prezidenta i Edvard Beneš, ale i další významní aktéři tehdejšího společenského života např. Karel Čapek nebo Ferdinand Peroutka.

Zahraničně politická orientace Československa se zaměřovala především na vítězné mocnosti, ke kterým se řadilo i Československo. Kontakty M. R. Štefánika a E. Beneše s Paříží usnadnily vstup Československa do Společnosti národů. Navzdory smrti M. R. Štefánika, který zemřel v roce 1919 při letecké havárii, přetrvaly korektní vztahy s Francií a dalšími vítěznými mocnostmi. Společnost národů se jako mezinárodní organizace vytvořila v roce 1920 s účastí Československa. Kromě toho se zahraniční politika Československa ve snaze zabránit revizionistickým snahám Habsburků a nárokům Maďarska spojila s Královstvím Srbů, Chorvatů a Slovinců a s Rumunskem. Z tohoto spojení vznikla Malá dohoda.¹⁶

Hlavními dvěma problémy první republiky, byla hospodářská krize, která začala krachem newyorské burzy v roce 1929 a v Československu se plně projevila po roce 1931, a německá menšina, která byla zvláště postižena rostoucí nezaměstnaností podlehla nacistické ideologii a požadovala stále větší míru

¹⁵ HARNA, Josef. Stranickopolitický systém v Československu v letech 1918–1938. In: MAREK, Pavel. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861–1998*. Rosice u Brna: Gloria, 2000. s. 24–26. ISBN 80-86200-25-6.

¹⁶ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918–1938)*. Praha: Libri, 2003. Dějiny českých zemí. s. 150. ISBN 80-7277-030-6.

samostatnosti. V případě hospodářské krize bylo Československo zasaženo nejvíce v roce 1933, kdy počet nezaměstnaných dosáhl počtu 1,3 milionů.¹⁷

V případě německé menšiny tento problém vedl až k samotnému zániku první republiky. Ve 30. letech 20. století začalo Německo, které se v předchozím desetiletí obtížně vzpamatovávalo z první světové války, nabývat na síle a v roce 1936 vstoupilo do demilitarizovaného pásma Porýní a vypovědělo závazky, na které přistoupilo po skončení první světové války a v následujících letech. „*Ve druhé polovině třicátých let dostávala dlouhodobě připravovaná expanze fašistického Německa do východní Evropy, nejdříve proti sousedním státům, Rakousku, Československu a Polsku, účelově, nevědecky zdůvodňovaná rasovými, národnostními a hospodářskými (životními) zájmy německého národa, zcela konkrétní vyjádření v tajných plánech hitlerovských vojenských stratégů.*“¹⁸ Během 30. let 20. století Německo navázalo kontakt s československými Němci a podporovalo je v jejich požadavcích vůči československému státu. Vlivem silné propagandy a sociálním politickým cílům, které mířily na obyvatelstvo postižené hospodářskou krizí, se Sudetoněmecká strana (SdP) stala nejsilnější stranou ve volbách roku 1935.¹⁹

Přestože se československá vláda snažila vystupovat vůči německé menšině konsenzuálně a v roce 1937 uzavřela s německými stranami mimo SdP dohodu o národnostním vyrovnání, situace se tím nezklidnila. SdP dále stupňovala své požadavky a v dubnu 1937 předložila návrh zákonů, „*kteřé měly podle jejích představ chránit před odnárodňováním povinnou registrací národní příslušnosti občanů a dalšími právními zárukami.*“²⁰ V roce 1938 Německo obsadilo Rakousko, což zapříčinilo další nepokoje na území Československa a stupňování požadavků ze strany SdP, která předložila v dubnu 1938 vládě tzv. Karlovarský program, který požadoval úplnou rovnoprávnost a rovnocennost sudetských Němců a Čechů, vybudování německé samosprávy, uznání zásady,

¹⁷ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl druhý. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Praha: Libri, 2002. s. 216. ISBN 80-7277-027-6.

¹⁸ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges). s. 433. ISBN 978-80-87212-39-4.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

že na německém území mají být pouze němečtí veřejní zaměstnanci atd.²¹ podmínky Karlovarského programu byly pro československou vládu nepřijatelné, protože by tak v rámci československého území de facto vznikl samostatný státní útvar.

Do vyostřené situace se snažily zasáhnout i velmoci, především Velká Británie, která vyslala do Československa zmocněnce, aby situaci posoudil. Velmoci nakonec dospěly k závěru, že situaci vyřeší mezinárodní konference. Právě proto se zástupci Velké Británie, Francie, Itálie a Německa sešli v 29. září 1938 v Mnichově, kde podepsali Mnichovskou dohodu, která konstatovala souhlas všech zúčastněných s tím, aby Československo postoupilo ta území, na kterých žilo více jak 50 % obyvatel německé národnosti Německu. Postoupením především pohraničních území Německu tak na počátku října 1938 skončilo období první republiky.²²

²¹ OLIVOVÁ, Věra. *Zápas o Československo 1938*. 2. dopl. vyd. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 1996. Knižnice Společnosti Edvarda Beneše. s. 13. ISBN 80-901733-7-3.

²² MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges). s. 434–436. ISBN 978-80-87212-39-4.

3 Vězeňství v období let 1918-1938

3.1 Právní rámec

V problematice vězeňství převzala první republika úpravu Rakouska, resp. Rakouska-Uherska, nicméně jak uvádí odborná literatura, vězení jako donucovacího nebo trestajícího prostředku se začalo užívat relativně pozdě, a to především z finančních důvodů, neboť státní představitelé nechtěli platit výdaje spojené s výživou vězňů.²³ Je tedy možné konstatovat, že vězeňství se rozvíjí až v období novověku. Dle Foucoult je jeho užívání v rámci trestního práva běžné až v 19. století, neboť jak uvádí, „na přelomu 18. a 19. století dochází k přechodu od trestání k vězení; a to bylo něco nového.“²⁴

Hlavním základem československého trestního práva se tak stal zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon. Snaha o reformu trestního práva vedla k pokusům o vytvoření nového československého trestního zákoníku, k jehož dokončení a přijetí ovšem během první republiky nedošlo. Během první republiky vznikly dvě osnovy trestního zákona, první v roce 1926 a druhá v roce 1936.²⁵ Nicméně diskuze o platnosti některých ustanovení trestního zákona rakouského vedly následně k několika novelizacím kolem poloviny 20. let 20. století. Výsledkem pak bylo znění zákona č. 117/1852 ř. z., trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích, ve znění předpisů jej měnících a doplňujících platné k 1. 1. 1927.²⁶

Dle uvedeného právního předpisu byly vymezeny hlavní druhy trestů, kterým byla smrt zločincova nebo žalář.²⁷ Žaláře se pak dělily dle „tuhosti“ na dva stupně, a to na žaláře, což byly zařízení prvního stupně, a na těžké žaláře, které by bylo možné označit za zařízení druhého stupně.²⁸ V případě žaláře byl trestanec uvržen do „želez, avšak tělesně opatřen a stravován tak, jak to připouští zařízení trestnic pro takové zločince určených podle předpisů již o tom vydaných,

²³ KLABOUCH, Jiří, *Staré české soudnictví*. Praha: Orbis 1967. s. 59.

²⁴ FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000. Studie (Dauphin). s. 319. ISBN 80-86019-96-9.

²⁵ KADLECOVÁ, Marta. *Československé dějiny státu a práva (1918-1945)*. Brno: Doplněk, 1991. s. 84. ISBN 80-210-0346-4.

²⁶ JABLONICKÝ, Tomáš. Pokus o reformu československého trestního práva – osnova trestního zákona z let 1921–1926. In: *Právněhistorické studie*. 2013, sv. 43. Praha: Karolinum. s. 74–96. ISBN:978-80-246-2345-0.

²⁷ Zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích, konkrétně ustanovení § 12 citovaného zákona. Pozn. autora.

²⁸ Zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích, konkrétně ustanovení § 14 citovaného zákona. Pozn. autora.

nebo které ještě vydány budou.“²⁹ V případě těžkého žaláře byl trestanci zakázán jakýkoliv kontakt a rozmluva s lidmi s výjimkou případů zvláštních a důležitých.³⁰

Trestní zákon dále rozlišoval dle délky žaláře mezi žalářem doživotním nebo dočasným. Podle § 17 zákona č. 117/1852 ř. z., trestní zákon „*nejkratší trvání dočasného žaláře jest zpravidla (§§ 54 a 55 tr. z.) šest měsíců, nejdelší dvacet let.*“ Žalář dále mohl být zostřen podle § 19 zákona č. 117/1852 ř. z., trestní zákon, postem, vykázáním tvrdého lože, přidržením v samovazbě, uzavřením o samotě v temné komůrce, vypovězením ze země.

Trestní zákon dále rozlišoval trest vězení, jenž se vykonával ve věznicích okresních soudů³¹ a který měl také dva stupně. První stupeň bylo vězení bez želez, nicméně odsouzený si musel stravu zajistit z vlastních prostředků. Druhým stupněm bylo tuhé vězení, ve kterém již odsouzenec musel vykonávat práci dle zvláštních předpisů. Zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon vymezoval v § 246 vězení domácí.

Zároveň trestní zákon za trestné činy, které byly spáchány dětmi do 10 let, ponechával k potrestání rodičům. Trestné činy spáchané dětmi ve věku 10 až 14 let byly trestány jako přestupky, tedy zavřením na dobu 1 až 6 měsíců. Dále během první republiky platil zákon č. 89/1885 ř. z.³² a 90/1885 ř. z.³³ Oba tyto předpisy byly nahrazeny zákonem č. 102/1929 Sb. z. a n., o zřízení nucených pracovních kolonií a o změně některých ustanovení trestního práva.³⁴ Dle uvedených právních předpisů z doby Rakouska-Uherska mohli být mladiství pachatelé zavřeni do zemských polepšoven, což ponechal i zákon z roku 1929. Kromě toho zákon

²⁹ Zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích, konkrétně ustanovení § 15 citovaného zákona. Pozn. autora.

³⁰ Zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích, konkrétně ustanovení § 16 citovaného zákona. Pozn. autora.

³¹ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges). s. 277. ISBN 978-80-87212-39-4.

³² Zákon, jímž se vydávají ustanovení o tom, kdo může býti držěn v donucovacích pracovnách nebo v polepšovnách. Pozn. autora.

³³ Zákon o donucovacích pracovnách a polepšovacích ústavech. Pozn. autora.

³⁴ HOFFMANN, Josef. *Rejstřík československého práva*. Praha: Československý kompas 1936. s. 25.

č. 102/1929 Sb. z. a n. zřídil nucené pracovní kolonie dle uvedených právních předpisů.³⁵

Během první republiky pak došlo k přijetí dalších právních předpisů, které upravovaly problematiku vězeňství. „Vydáním zákona č. 562/1919 Sb., o podmíněném odsouzení a podmíněném propuštění došlo k prohloubení progresivního výkonu trestu odnětí svobody a posílení jeho výchovné funkce.“³⁶ Velmi důležitým předpisem, který byl během první republiky přijat, byl zákon č. 123/1931 Sb. z. a n., o státním vězení. Státní vězení se mělo dle uvedeného předpisu vykonávat v trestnici nebo ve věznici krajského soudu a zahrnovalo následující výhody: vězni byli odděleni od ostatních vězňů, mohli mít vlastní oděv, nesměli být nuceni k práci a byli zproštěni povinnosti uklízet vězeňské místnosti, mohli si opatřit vlastní stravu, mohli číst knihy a časopisy a mohli kouřit a přijímat návštěvy. Státní vězení bylo ukládáno za politické zločiny, resp. za zločiny proti republice.³⁷

V oblasti právních předpisů, které následně platily i v první republice, je nutné zmínit nařízení č. 109 z roku 1889 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v trestnici v Praze, dále nařízení č. 32 z roku 1878 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v mužské trestnici v Plzni, nařízení č. 41 z roku 1905 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. ve vězení krajského a okresního soudu v Českých Budějovicích, nařízení č. 42 z roku 1905 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v trestnici v Chebu, nařízení č. 97 z roku 1878 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v trestnici v Liberci, nařízení č. 164 z roku 1883 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v trestnici v Mostě, nařízení č. 230 z roku 1902 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v trestnici v Plzni a nařízení č. 125 z roku 1909 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. ve vězení krajského soudu v Litoměřicích.³⁸

³⁵ MIKULE, Vladimír, NOVOTNÝ, Oto. Vězeňství a právo. In: *Veřejná správa a právo pocta prof. JUDr. Dušanu Hendrychovi k 70. narozeninám*: [sborník]. Praha: C. H. Beck 1997. s. 221. ISBN 80-7179-191-1.

³⁶ KÝR, Aleš. Trestání mladých pachatelů v minulosti. In: *Historická penologie*. Praha: Kabinet dokumentace a historie VS ČR 2008, č. 1, s. 4.

³⁷ MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges). s. 391. ISBN 978-80-87212-39-4.

³⁸ HOFFMANN, Josef. *Rejstřík československého práva*. Praha: Československý kompas 1936, s. 384–385.

Pokud jde o personál trestnic a věznic, platily pro ně stejné předpisy jako pro státní zaměstnance, nicméně vzhledem ke specifickým podmínkám výkonu této státní služby bylo ještě během Rakouska-Uherska, ale následně i za první republiky přijato několik předpisů, které upravovaly dílčí aspekty výkonu této státní služby. Ještě během 19. století bylo vydáno nařízení č. 10 z roku 1889 ř. z., o podmínkách pro přijetí do správní služby v trestnicích, které platilo po roce 1918. Stejně tak platilo i nařízení č. 16 z roku 1902 ř. z., o náležitostech vězeňského dozorčího personálu soudů a trestnic pro muže při úkonech mimo ústav a při přeložení. Po roce 1918 pak byla přijata následující nařízení: nařízení č. 559/1919 Sb. z. a n., o úpravě poměrů učitelů trestnic, nařízení č. 657/1919 Sb. z. a n., jímž se upravují služební požitky dozorkyň vězňů a nařízení č. 370/1921 Sb. z. a n., kterým se určuje označení hospodářských úředníků v trestnicích a polepšovacích ústavech.³⁹

V případě vojenského vězeňství byl nejdůležitějším patentem vojenský trestní zákon o zločinech a přečinech č. 19/1855 ř. z. a způsob výkonu trestu pak upravoval trestní řád, resp. zák. č. 119/1873 ř. z., jímž se zavádí nový řád soudu trestního. Procesní záležitosti pak zákon č. 131/1912 ř. z., o vojenském trestním řádu.

3.2 Vězeňský personál

V roce 1913 vymezil František V. Procházka (spisovatel a právník) několik druhů vězení, a to podle důvodu, ze kterého byl dotyčný do onoho konkrétního vězení internován. Jednalo se o „*vězení policejní, soudní, vojenská, vězení určená pouze k výkonu vyšetřovací nebo prozatímné vazby nebo vězení k výkonu trestu soudním rozsudkem uloženému, dále ústavy polepšovací a donucování pracovní, trestnice, a konečně vězení, uvalená na dlužníka odpírajícího složití přísahu vyjevovací dle exekučního řádu.*“⁴⁰

Další klasifikací vězeňských zařízení pak F. Procházka uvádí:

- a) Trestnice,
- b) Věznice u sborových soudů,

³⁹ HOFFMANN, Josef. *Rejstřík československého práva*. Praha: Československý kompas 1936, s. 385.

⁴⁰ PROCHÁZKA, František V. *Žalář a vězení*. V Praze: E. Beaufort 1913, s. 5.

c) Věznice u soudů okresních.⁴¹

Jak uvádí F. Procházka, trestnice se od věznic liší „*jednak většími rozměry, jednak tím, že spravovány jsou zvláštními úřady podřízenými vrchnímu státnímu zástupci obvodu, v němž jsou postaveny, a konečně zvláštním svým domácím a služebním řádem, jímž výkon trestu i zacházení s vězni jest upraveno.*“⁴² Zároveň věznice sborových soudů byly určeny pro vyšetřované, ale také odsouzené s délkou trestu do jednoho roku. Vězení u okresního soudu bylo zpravidla ukládáno k výkonu trestu vězení, které uložil samosoudce za přestupek, k výkonu vazby zajišťovací nebo vyšetřovací nebo k výkonu trestu uloženého politickým úřadem.⁴³

V Československu bylo sedm trestnic pro muže a jedna trestnice pro ženy. Trestnice pro ženy byla zřízena v Řepích u Prahy, trestnice pro muže byli v Praze na Pankráci, v Plzni na Borech, v Kartouzích u Jičína, na Mírově, v Leopoldově, v Ilavě a Komenského ústav v Košicích.⁴⁴ Trestnice pro muže v Kartouzích u Jičína byla určená pro nepolepšitelné trestance, kteří byli odsouzeni nejméně třikrát za zločin stejného druhu. Mezi nejznámější trestance v této věznici patřil Josef Šoupal, který byl odsouzen za atentát na ministra financí, Aloise Rašína.⁴⁵ Trestnice podléhaly ministru spravedlnosti od roku 1921. V té době byly vyňaty z kompetence vrchních státních zastupitelství a byly podřízeny bezprostředně ministerstvu spravedlnosti. Důvodem pro toto uspořádání byla snaha o sjednocení agendy výkonu trestu a unifikace hospodářské správy trestnic a organizace vězeňské správy v trestnicích.⁴⁶

Věznic u sborových soudů bylo v roce 1918 v Československu 36 (15 českých, 8 moravsko-slezských, 13 slovensko-podkarpatsko-ruských).⁴⁷ Věznic u okresních soudů bylo v roce 1918 v Československu 388 (217 v Čechách, 97 na Moravě a ve Slezsku, 74 na Slovensku a Podkarpatské Rusi).⁴⁸

⁴¹ PROCHÁZKA, František V. *Žalář a vězení*. V Praze: E. Beaufort 1913, s. 17.

⁴² PROCHÁZKA, František V. *Žalář a vězení*. V Praze: E. Beaufort 1913, s. 17.

⁴³ PROCHÁZKA, František V. *Žalář a vězení*. V Praze: E. Beaufort 1913, s. 54.

⁴⁴ *Vězeňství v Československé republice*. Praha: Nakladatelství Ministerstva spravedlnosti 1930, s. 3.

⁴⁵ KÝR, Aleš, KAFKOVÁ, Alena. Věznice Valdice v historii českého vězeňství. In: *Historická penologie*. Praha: Kabinet dokumentace a historie VS ČR 2007, č. 2, s. 43.

⁴⁶ *Deset let Československé republiky*. Svazek první. V Praze: Vláda republiky Československé 1928, s. 502.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ Tamtéž.

V trestnicích styk s ministrem spravedlnosti vykonával tzv. domácí komisař.⁴⁹ Domácí komisař trestnice vykonával jednak bezprostřední dohled nad trestnicí a působil jako služební představený všech jejích zaměstnanců.⁵⁰ Domácí komisař trestnice dbá na to, aby v trestnici byly dodržovány právní a bezpečnostní předpisy. Domácí komisař trestnice měl současně za úkol dvakrát měsíčně v trestnici vykonat zevrubnou prohlídku. Kromě toho byl domácí komisař trestnice oprávněn ukládat pořádkové tresty pro dozorce vězňů, rozhodovat o žádostech soudů v případech předvedení trestanců k výslechu, výjimečně povolit předvedení trestance k ústnímu jednání, rozhodovat o přidělování služebních bytů dozorcům a povolit v mimořádně závažných případech zvláštní dovolenou úředníkům nebo dozorcům.⁵¹

Dozor v krajských soudních věznicích vykonávali prezidenti krajských soudů.⁵² Dozor v okresních soudních věznicích vykonávali předsedové okresních soudů.⁵³

Vězeňskou službu v trestnicích a věznicích konali:

- 1) Právní úředníci,
- 2) Úředníci vězeňské správní služby,
- 3) Inspektoři vězeňské stráže,
- 4) Vězeňští lékaři,
- 5) Dozorci vězňů.⁵⁴

Právní úředníci, tedy osoby, které dříve vykonávaly právní povolání, působili „jako vedoucí některých ústavů (dosud trestnice v Plzni, Leopoldově, ústav Komenského v Košicích).“⁵⁵ **Úředníci vězeňské správní služby** museli být absolventy střední školy s maturitou a s odbornou vězeňskou kvalifikací.

⁴⁹ SOLNAŘ, Vladimír. Trestní soudnictví v Československu. In: *Československá vlastivěda*. 5. Stát. Praha: Sfinx 1929–1936, s. 426.

⁵⁰ Výnos z 31. prosince 1922 č. j. 9884/22 věz., obsahující instrukci pro domácího komisaře trestnice. Pozn. autora.

⁵¹ Výnos z 31. prosince 1922 č. j. 9884/22 věz., obsahující instrukci pro domácího komisaře trestnice, konkrétně ustanovení § 8 citovaného výnosu. Pozn. autora.

⁵² KAFKOVÁ, Alena. Cesta ke vzniku generálního ředitelství VS ČR 1865–1965. In: *Historická penologie*. Praha: Kabinet dokumentace a historie VS ČR 2010, č. 1, s. 12.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ SOLNAŘ, Vladimír. Trestní soudnictví v Československu. In: *Československá vlastivěda*. 5. Stát. Praha: Sfinx 1929–1936, s. 426.

⁵⁵ Tamtéž.

Dozorci vězňů jsou ustavováni nejprve jako pomocní dozorcí a následně, po dosažení definitivy, tedy stálého pracovního úvazku, jsou ustanoveni dozorcí, podúředníky nebo vrchními dozorcí.⁵⁶ Z kvalifikovaných vrchních dozorců vězňů jsou jmenováni **inspektory vězeňské stráže**. Postavení a pravomoci dozorců byly upraveny v tzv. služebním řádu pro dozorce vězňů, což bylo nařízení ministra spravedlnosti č. 23/1914 m. v. Dozorcem mohl být ustanoven pouze ten, kdo měl československé státní občanství, byl zdravý a zdatný, byl mladší 35 let, splnil povinnost činné vojenské služby nebo jí byl zproštěn, byl čestný, gramotný a měl potřebné jazykové znalosti. Vrchním dozorcem mohl být ustanoven po šestiměsíční zkušební době ten, kdo vykonával uspokojivě službu dozorce alespoň dva roky a složil předepsanou zkoušku. V případě věznic sborových soudů jsou dozorcí věznice ustanoveni prezidentem vrchního soudu, dozorcí trestnic jsou ustanoveni ministrem spravedlnosti. Služební poměr vrchního dozorce nebo dozorce, který byl do služby ustanoven definitivně, byl zahájen složením přísahy.⁵⁷ V případě dozorkyně⁵⁸ byly podmínky velmi podobné, ale rozdíl byl ve věkové hranici, protože dozorkyně musela být starší 24 let, ale zároveň mladší 30 let. Zároveň dozorkyně musela být svobodná, ovdovělá nebo rozvedená a bezdětná.

Povinnosti dozorce a dozorkyně byly zakotveny v § 13, resp. 12 služebního řádu pro dozorce/dozorkyně vězňů a mezi tyto povinnosti patřila věrnost a poslušnost republice, dodržování zákonů a svědomitý, nestranný a nezištný výkon služby. Dozorci také museli zachovávat mlčenlivost o služebních věcech, ale především o zařízení trestnice nebo věznice, počtu a polohy vězení, způsobu dozoru, uvězněných, o chodu věznice apod.⁵⁹

Pravidla chování dozorců a dozorkyň k uvězněným obsahoval § 18 nařízení ministra spravedlnosti č. 23/1914 m. v., tzv. služební řád pro dozorce vězňů, resp.

⁵⁶ TILSCHER, Ferdinand, Vězeňství. In: *Slovník veřejného práva československého*. Praha: Eurolex Bohemia 2000. s. 182. ISBN 80-902752-4-9.

⁵⁷ Přísaha dle nařízení č. 101/1918 Sb. z. a n., o přísaze státních úředníků, úředníků podniků a zřízenců. Pozn. autora.

⁵⁸ Podle nařízení ministerstva spravedlnosti č. 24/1914 m. v., služební řád pro dozorkyně vězňů. Pozn. autora.

⁵⁹ Nařízení ministra spravedlnosti č. 23/1914 m. v., tzv. služebním řádu pro dozorce vězňů, konkrétně ustanovení § 14 citovaného nařízení. Podle nařízení ministerstva spravedlnosti č. 24/1914 m. v., služební řád pro dozorkyně vězňů, konkrétně ustanovení § 12 citovaného zákona. Pozn. autora.

§ 17 ministerstva spravedlnosti č. 24/1914 m. v., služební řád pro dozorkyně vězňů. Dozorcům a dozorkyním bylo zakázáno špatné zacházení s vězni a „každé svémocné vztáhnutí ruky na uvězněného kromě případu, že bylo na ně útočeno nebo že vzdorovitostí bylo jim zabráněno v jejich služebních úkonech anebo že jde o zamezení pokusu o útěk.“⁶⁰ Zároveň bylo dozorcům zakázáno, aby zprostředkovali styk vězňů se světem mimo věznici a v kontaktech s vězni se měli omezit pouze na nejnnutnější. Nařízení dále stanovilo, že se uvězněným musí vykat.

Ve službě museli dozorcí nosit služební šat a poboční zbraň.⁶¹ Zbraň mohli dozorcí použít jen v některých výjimečných případech. Jednalo se o následující případy:

- a) Rozkaz představeného,
- b) Sebeobrana,
- c) Zmírnění pokusu o útěk, pokud nebylo možné užít jiný prostředek.

Pokud šlo o dozorkyně musely ve službě nosit úřední šat, ale úřední zbraň neměly.

Součástí výkonu služby dozorce byla kárná odpovědnost, tedy skutečnost, že dozorcí byli v případě porušení stavovské nebo služební povinnosti kárně odpovědní. Za porušení povinnosti jim mohly být uděleny pořádkové nebo kárné tresty.⁶² Pořádkovými tresty byly:

- a) Výstraha mezi čtyřma očima,
- b) Výstraha v přítomnosti shromážděného dozorčího personálu,
- c) Ztráta jednoho nebo dvou dnů prostých služby,
- d) Peněžitá pokuta.

Kárné tresty byly:⁶³

- a) Důtka,

⁶⁰ Nařízení ministra spravedlnosti č. 23/1914 m. v., tzv. služebním řádu pro dozorce vězňů, konkrétně ustanovení § 18 citovaného nařízení. Pozn. autora.

⁶¹ Nařízení ministra spravedlnosti č. 23/1914 m. v., tzv. služebním řádu pro dozorce vězňů, konkrétně ustanovení § 22 citovaného nařízení. Pozn. autora.

⁶² Nařízení ministra spravedlnosti č. 23/1914 m. v., tzv. služebním řádu pro dozorce vězňů, konkrétně ustanovení § 37 citovaného nařízení. Pozn. autora.

⁶³ Nařízení ministra spravedlnosti č. 23/1914 m. v., tzv. služebním řádu pro dozorce vězňů, konkrétně ustanovení § 41 citovaného nařízení. Pozn. autora.

- b) Vyloučení z postupu do vyšších platů,
- c) Snížení platu,
- d) Dání do výslužby se zmenšeným odpočivným,
- e) Propuštění.

Kárné řízení se konalo před kárnou komisí – v případě věznic byla kárná komise u vrchního soudu, v případě trestnic u vrchního soudu, v jehož obvodu se trestnice nacházela.⁶⁴ Proti rozhodnutí kárné komise bylo možné odvolat se k ministru spravedlnosti. Obdobná ustanovení platila i pro dozorkyně s tím rozdílem, že obviněné dozorkyni byla dána možnost, aby si zvolila obhájce a důvěrníky.⁶⁵

3.3 Vývoj po roce 1918 a vojenské vězeňství

Po roce 1918 došlo v Československu ke vzrůstu zločinnosti, což znamenalo větší zatížení pro trestnice i věznice. V roce 1922 došlo k přeplnění všech vězeňských ústavů tak, že bylo nutné zřídit filiálku pražské pankrácké věznice v Pardubicích.⁶⁶ Ze stejného důvodu byl z válečného mikulovského tábora zřízen roku 1921 Polepšovací a trestní ústav pro mladistvé trestanky. Po roce 1922 došlo opět k poklesu zločinnosti a v souvislosti s tím i k poklesu počtu vězňů a v roce 1923 byla pardubická filiálka zrušena a o rok později byl zrušen i ústav pro mladistvé trestanky v Mikulově. Jak uvádí spis k desetiletému výročí Československa, „roku 1926 bylo lze dokonce přikročit ke zrušení pražské trestnice na Pankráci a přeměnit ji na věznici zemského trestního soudu pražského, které od té doby může všechny své vězně řádně umístiti.“⁶⁷

Kromě věznic a trestnic je bezesporu nutné v souvislosti s vězeňstvím první republiky pojednat o **vojenském vězeňství**. Vojenská vězeňská správa po roce 1918 spadala do vojenské justiční správy a v jejím čele stál Nejvyšší vojenský soud se sídlem v Praze. V Československu vykonávalo vojenskou soudní

⁶⁴ Nařízení ministerstva spravedlnosti z 22. prosince 1921, č. 3 m. v. Pozn. autora

⁶⁵ Nařízení ministerstva spravedlnosti č. 24/1914 m. v., služební řád pro dozorkyně vězňů, konkrétně ustanovení § 37 citovaného nařízení. Pozn. autora.

⁶⁶ *Deset let Československé republiky*. Svazek první. V Praze: Vláda republiky Československé 1928, s. 503.

⁶⁷ Tamtéž.

pravomoc zpravidla 10 brigádních soudů, které se nacházely v Praze, Terezíně, Plzni, Hradci Králové, Brně, Olomouci, Bratislavě, Báňské Bystrici, Košicích a Užhorodě.⁶⁸

V rámci vojenské jurisdikce existovaly vojenské věznice, tedy ústavy, „*ve kterých chovají se osoby nalézající se na základě opatření soudů vojenských ve vazbě vyšetřovací nebo ve vazbě trestní.*“⁶⁹ Vojenské věznice byly v sídle divisních soudů a následně také v Terezíně a v Josefově. Tresty, které byly delší, než jeden rok se zpravidla odpykávaly v Terezíně, pokud ministerstvo obrany nenařídilo jinak.⁷⁰

Určitou formu vězeňství představovaly i donucovací pracovny, který byly postiženy již zákonem č. 89 a 90/1885 ř. z. V Československu byly zřízeny donucovací pracovny v Praze, Pardubicích, v Kostomlatech, Opatovicích nad Labem a v Králíkách.⁷¹ Na Slovensku byla donucovací pracovna v Košicích. V roce 1929 se donucovací pracovny změnilly na nucené pracovní kolonie.⁷²

⁶⁸ Ročenka Československé republiky. 1928, č. 7, s. 69.

⁶⁹ VESELÝ, František Xaver. *Všeobecný slovník právní, příruční sborník práva soukromého i veřejného zemí na radě říšské zastoupených : se zvláštním zřetelem na nejnovější zákonodárství a poměry právní zemí koruny české.* Díl pátý, Tabák - Živnost zlatnická. V Praze: F. X. Veselý 1899, s. 437.

⁷⁰ Ročenka Československé republiky. 1928, č. 7, s. 69.

⁷¹ Ročenka Československé republiky. 1928, č. 7, s. 277.

⁷² Zákon č. 102/1929 Sb. z. a n., o zřízení nucených pracovních kolonií a o změně některých ustanoveních trestního práva. Pozn. autora.

4 Historické dění v období let 1948-1968

Již během druhé světové války začala československá exilová vláda navazovat styky s velmocemi, jejichž zaštitění pro své akce potřebovala. Již roku 1942 Anglie a Francie odvolaly svůj podpis na Mnichovské dohodě a Edvard Beneš spolu s dalšími představiteli exilové vlády Československa začali pracovat na tom, aby státní suverenita byla dána československému odboji tak, že po skončení války by byl Protektorát prohlášen za neprávoplatný státní subjekt. Československý exil navazoval styky i s ostatními mocnostmi a 12. prosince 1943 byla podepsána československo-sovětská smlouva o přátelství. *„Řešila především otázku společného boje proti fašismu, ale obě strany se v ní současně zavázaly neuzavírat žádné spojení, které by bylo namířeno proti druhé straně. Smlouva hovořila i o další úzké mírové spolupráci, zejména na poli hospodářském.“*⁷³

Další československo-sovětská dohoda byla podepsaná v květnu 1944 v souvislosti se vstupem sovětského vojska na území ČSR. V roce 1945 bylo jasné, že Německo bude během několika měsíců poraženo. Československá exilová vláda dorazila 2. dubna 1945 do Košic, které byly nedlouho před tím osvobozeny. Právě v Košicích byla jmenována první vláda Národní fronty v čele se Zdeňkem Fierlingerem. Nová vláda byla výsledkem jednání v Moskvě a tvořily ji strany: KSČ, Sociální demokracie, Národní socialistická strana a Strana lidová.⁷⁴ V Košicích byl také vytvořen vládní program, který obsahoval 16 kapitol o základních politických, hospodářských, sociálních a kulturních otázkách budoucí Československé republiky.

Během května 1945 došlo k osvobození zbytku Československa americkou a sovětskou armádou a 16. května 1945 se do Prahy vrátil prezident Beneš. Prezident do té doby v exilu vydával svá rozhodnutí prostřednictvím dekretů, a to na základě ústavního dekretu č. 2/1940 Úředního věstníku československého o prozatímní moci zákonodárné. Dekretální zákonodárství pokračovalo o po květnu 1945, kdy byly vydány např. dekret č. 33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské,

⁷³ VYKOUPIĽ, Libor. *Slovník českých dějin*. Brno: Georgetown, 1994. Co nás spojuje. s. 58. ISBN 80-901604-1-7.

⁷⁴ MENCL, Vojtěch. *Křížovatky 20. století: světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko 1990. s. 183. ISBN 80-206-0180-5.

nebo dekret č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy.⁷⁵

Poté, co byl Emil Hácha zatčen a umístěn na Pankrác a prezident Beneš se vrátil do Československa, vztah mezi českým a slovenským státem, který se vyvíjel od roku 1939 samostatně, byl upraven tzv. Pražskými dohodami. Tyto dohody vymezovaly postavení slovenských orgánů (Slovenské národní rady a Sboru pověřenců).⁷⁶ V roce 1946 proběhly první poválečné volby do Ústavodárného shromáždění, protože prvním úkolem nového státu bylo vytvoření ústavních základů a sepsání nové ústavy. V českých zemích vyhrála KSČ se ziskem 40 %, nicméně na Slovensku skončila Komunistická strana druhá (30 %) a zvítězila Demokratická strana.⁷⁷

Do čela nové vlády se postavil jako její předseda Klement Gottwald a vláda přednesla několik dnů po svém ustanovení vládní tzv. Budovatelský program, který spočíval především ve vypracování nové ústavy a přípravě dvouletého hospodářského plánu na roky 1947–1948.⁷⁸ Snaha amerického ministra zahraničních věcí George Marshalla o pomoc poválečné Evropě byla na nátlak SSSR v červenci 1947 československými politickými představiteli odmítnuta. Již v roce 1947 se ukazovalo, že je to SSSR, ke kterému je Československo čím dál tím těsněji poutáno. Situace se přiostrčila v zimě roku 1948, kdy bylo patrné, že Komunistická strana chce převzít vedoucí úlohu ve vládě. Dne 25. února po rozsáhlých stávkách a nepokojích prezident Beneš jmenoval novou vládu v čele s Klementem Gottwaldem, ve které měli komunisté většinu, nicméně nekomunističtí ministři byly ke KSČ zcela loajální. Komunistická strana se tak v Československu chopila moci, kterou si udržela až do roku 1989.⁷⁹

V květnu 1948 byla přijata nová ústava – tzv. Ústava 9. května. Ústava obsahovala 12 článků, které zakotvovaly základní uspořádání státu. Jako státní zřízení byla zakotvena „lidovědemokratická republika“ a zdrojem veškeré moci ve

⁷⁵ KUKLÍK, Jan. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Praha: Auditorium, 2011. s. 20–23. ISBN 978-80-87284-17-9.

⁷⁶ KOCIAN, Jiří. *Poválečný vývoj v Československu 1945–1948*. Praha: SPN 1993, s. 27.

⁷⁷ KOCIAN, Jiří. *Poválečný vývoj v Československu 1945–1948*. Praha: SPN 1993, s. 55.

⁷⁸ KOCIAN, Jiří. Sociální zákonodárství „košické“ vlády Národní fronty Čechů a Slováků (1945–1946). In: KÁRNÍK, Zdeněk a Jan MĚCHÝŘ, ed. *K novověkým sociálním dějinám českých zemí*. Praha: Karolinum, 2001. s. 66. ISBN 80-246-0198-2.

⁷⁹ KOCIAN, Jiří. *Poválečný vývoj v Československu 1945–1948*. Praha: SPN 1993, s. 70.

státě byl lid. Ústava zakotvila i nové státoprávní uspořádání českého a slovenského národa, když hovořila o jednotném státu dvou rovnoprávných slovanských národů. Zákonodárnou moc ústava svěřovala jednokomorovému Národnímu shromáždění, výkonná moc byla svěřena prezidentovi a vládě. Posledním článkem byla moc soudní, kterou měli vykonávat jednak soudci z povolání, jednak soudci z lidu. Kromě toho ústava „*potvrdila sociální a ekonomické proměny poválečného období, když hospodářství viděla založené na znárodnění nerostného bohatství, průmyslu, velkoobchodu a peněžnictví, na vlastnictví půdy podle zásady „půda patří tomu, kdo na ní pracuje“, na ochraně drobného a středního podnikání a na nedotknutelnosti osobního majetku.*“⁸⁰ V květnu 1948 byly vyhlášeny na základě ústavy nové volby do Národního shromáždění, ve kterých byla jednotná kandidátka, na které měli komunisté cca 70 % ze všech mandátů. V červnu byl Národním shromážděním zvolen prezidentem Klement Gottwald.⁸¹

Politická převaha komunistické strany byla založena na monopolu moci, který měla komunistická strana. Kromě ostatních politických stran začali komunisté postupovat i proti dalším občanským sdružením a také proti církvi. V prvních letech po únoru byl například oslaben vliv Sokola a do roku 1952 se podařilo rozrušit i původní strukturu katolické církve tak, že komunistická strana kontrolovala všechny úřady a administrativně katolickou církev ovládla.⁸²

V říjnu 1948 byl přijat zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, ve kterém byly vymezeny zločiny proti státu, mezi které patřily:

- a) zničení samostatnosti nebo ústavní jednotky republiky,
- b) odtrhnutí od republiky část jejího území,
- c) zničení nebo rozvrácení demokratického zřízení, případně společenské nebo hospodářské soustavy republiky,

⁸⁰ KUKLÍK, Jan. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Praha: Auditorium, 2011. s. 85. ISBN 978-80-87284-17-9.

⁸¹ KOCIAN, Jiří. *Poválečný vývoj v Československu 1945–1948*. Praha: SPN 1993, s. 78.

⁸² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953*. Praha: SPN, 1991. s. 15. ISBN 80-04-25700-3.

- d) znemožnění ústavní činnosti prezidenta republiky, zákonodárného sboru nebo vlády.⁸³

Za zločin velezrady mohl být odsouzený potrestán smrtí v případě existence přitěžujících okolností, které byly vymezené v § 1 odst. 3 zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidové demokratické republiky. Přitěžujícími okolnostmi byly např. pokud uvedeným činem byla významně ohrožena samostatnost státu, pokud se takový čin stal v době branné pohotovosti apod. Nicméně velké nebezpečí pro odsouzení k trestu smrti byla zakotvena v § 1 odst. 3 písm. e), který dovolovat použít trest smrti v případě, „*je-li tu jiná zvláště přitěžující okolnost.*“ Kromě velezrady vymezoval uvedený zákon další zločiny proti republice:

- a) sdružování proti státu (§ 2),
- b) pobuřování proti republice (§ 3),
- c) hanobení republiky (§ 4).

Kromě toho zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidové demokratické republiky, vymezoval trestné činy proti bezpečnosti státu:

- a) vyzvědačství (§ 5),
- b) vyzvědačství proti spojenci (§ 6),
- c) nedbalé uchování státního tajemství (§ 7),
- d) ohrožení obrany republiky (§ 8),
- e) válečné škůdství (§ 10),
- f) válečná zrada (§ 11),
- g) nedovolené zpravodajství (§ 12),
- h) účast a nadržování při vojenském zločinu nebo přečinu (§ 13).

Dále zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidové demokratické republiky, vymezoval trestné činy proti vnitřní bezpečnosti státu:

- a) útoky na život ústavních činitelů (§ 14),
- b) tělesné poškození ústavních činitelů (§ 15),
- c) spolčení k útokům na ústavní činitele (§ 17),
- d) násilí na ústavních činitelích (§ 18),
- e) osobování si pravomoci ústavních činitelů (§ 19),
- f) vzbouření (§ 20),

⁸³ Zločin velezrady podle zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidové demokratické republiky, konkrétně ustanovení § 1 odst. 1 citovaného zákona. Pozn. autora.

- g) násilí na veřejných sborech (§ 22),
- h) ublížení na cti prezidentu republiky (§ 23),
- i) hanobení některých ústavních činitelů (§ 24),
- j) podpora a propagace fašismu a podobných hnutí (§ 25),
- k) popuzování (§ 26),
- l) hanobení národa nebo rasy (§ 27),
- m) zneužití úřadu duchovního nebo jiné podobné funkce (§ 28),
- n) nedovolené ozbrojování (§ 29),
- o) šíření poplašné zprávy (§ 32),
- p) podněcování k trestnému činu a k neplnění zákonných povinností (§ 33),
- q) schvalování trestného činu (§ 34),
- r) nepřekážení nebo neoznámení trestného činu (§ 35),
- s) sabotáž (§ 36),
- t) ohrožování jednotného hospodářského plánu z nedbalosti (§ 38).

Jak je patrné z výčtu trestů, skutkové podstaty těchto trestných činů zahrnovaly celou škálu lidských činností. Na základě tohoto zákona komunistická strana pak vedla procesy se „škůdci republiky“. Na tento zákon navazoval ještě zákon č. 232/1948 Sb., o státním soudu, který stanovil, že výše uvedené trestné činy se projednávaly před nově zřízeným státním soudem, který působil jako „speciální soud pro potírání tzv. kontrarevolučních deliktů.“⁸⁴

Na základě uvedeného zákona se konaly politické procesy 40. a 50. let 20. století: v roce 1948 byl popraven Heliodor Píka a další osobnosti domácího i zahraničního odboje byly odsouzeny k vysokým trestům; v květnu 1950 probíhal proces s Miladou Horákovou, která byla následně odsouzena k trestu smrti a popravena. Významným procesem byl i proces s Rudolfem Slánským, bývalým generálním tajemníkem KSČ v roce 1952.

Po roce 1948 pokračovala orientace Československa na SSSR a státy nacházející se ve sféře sovětského vlivu. V lednu 1949 vstoupilo Československo do RVHP (Rady vzájemné hospodářské pomoci), která sdružovala právě státy nacházející se v sovětské sféře vlivu. Československo přikročilo po vzoru SSSR

⁸⁴ JANÁK, Dušan. *Kapitoly o československém vězeňství 1945-1955: historické souvislosti, právní základy a politické aspekty*. Opava: Slezské zemské muzeum Opava, 2002. s. 98. ISBN 80-86224-34-1.

k likvidaci soukromého sektoru a začalo s přestavbou průmyslu. Součástí přechodu k socialistické ekonomice také byla kolektivizace zemědělství. „Komunisté, kteří získali po válce podporu voličů na vesnici prosazováním radikální pozemkové reformy a sliby, že u nás nikdy nedojde k zakládání kolchozů, k ní přistoupili v roce 1949, kdy byl přijat zákon o jednotných zemědělských družstvech.“⁸⁵

V roce 1953 zemřel Josef Vissarionovč Stalin a nedlouho poté i československý prezident Klement Gottwald. V této době již naplno probíhala studená válka – mocenské soupeření mezi Západem a Východem, tedy mezi Spojenými státy a státy západní Evropy a Sovětským svazem a státy nacházejícími se ve sféře jeho vlivu.

V SSSR nastoupil po Stalinovi Nikita Sergejevič Chruščov, v Československu se stal prezidentem Antonín Zápotocký, prvním mužem ve straně se stal Antonín Novotný. Od roku 1952 byla v Československu plánovaná měnová reforma, „*kteřou komunistické vedení chtělo řešit hrozivě narůstající problémy v zásobování, vyvolané přestavbou průmyslu a úpadkem zemědělské výroby.*“⁸⁶ Měnovou reformou byl zrušen lístkový systém prodeje potravin. Měnová reforma způsobila nárůst životních nákladů a zároveň úspory ztratily svou hodnotu. Na několika místech v Československu došlo k demonstracím, z nichž největší se odehrála v Plzni. Byla armádou a Lidovými milicemi potlačena.

V roce 1956 se v SSSR sešel XX. sjezd Komunistické strany sovětského svazu a na něm vystoupil Nikita Chruščov s kritikou kultu Stalinovy osobnosti. Chruščov zároveň odsoudil některé praktiky svého předchůdce, včetně spáchaných zločinů. Toto Chruščovovo vystoupení vyvolalo diskuzi o změnách v komunistických stranách ve východním bloku. Současně tato sebereflexe měla dopad na události v Polsku a Maďarsku, kde proběhly protikomunistické demonstrace.

Obdobná demonstrace v Československu neproběhla, nicméně ve druhé polovině 50. let 20. století došlo k výměně ve vysokých politických funkcích. Koncem roku 1957 zemřel Antonín Zápotocký a prezidentem se stal Antonín

⁸⁵ BĚLINA, Pavel. *Dějiny země koruny české. II. Od nástupu osvícenství po naši dobu.* Praha: Paseka, 1992. s. 272-274. ISBN 80-85192-30-6.

⁸⁶ Tamtéž.

Novotný, který tak ve své osobě spojil nejvyšší státní a stranickou funkci. V této době Komunistická strana vyhodnotila potřebu nové ústavy, která měla být „ústavou socialistického státu, který vyřešil problematiku prvního období přechodu od kapitalismu.“⁸⁷

Ústava z 11. července 1960 se dělila do úvodního prohlášení, devíti hlav a 112 článků. Československý stát charakterizovala jako socialistický stát „založený na pevném svazu dělníků, rolníků a inteligence, v jehož čele je dělnická třída.“⁸⁸ Ústava dávala veškerou moc ve státě pracujícím lidu, který ji vykonává prostřednictvím zastupitelských sborů, které mu jsou odpovědné. Zastupitelské sbory byly dle Ústavy z roku 1960 Národní shromáždění, Slovenská národní rada a národní výbory.⁸⁹

Článek 4 Ústavy z roku 1960 zakotvil, že vedoucí silou ve společnosti i ve státě je Komunistická strana Československa, kterou charakterizovala jako „bojový svazek neaktivnějších a neuvědomělejších občanů z řad dělníků, rolníků a inteligence.“⁹⁰ Ústava dále zaručovala osobní vlastnictví, které ale vymezovala jako vlastnictví k předmětům osobní a domácí potřeby, rodinným domkům a úsporám nabytým prací.⁹¹ Kromě toho Ústava z roku 1960 rozlišovala státní vlastnictví, které bylo chápáno jako vlastnictví všeho lidu, tedy jako národní majetek, a družstevní vlastnictví, což byl majetek lidových družstev.⁹²

Počátkem 60. let 20. století ovšem došlo ke zhoršení ekonomické situace, kdy třetí pětiletka, která byla naplánovaná na roky 1961–1965, se již ve druhém roce zhroutila. Bylo proto nutné přistoupit v rámci zachování státem řízené

⁸⁷ KUKLÍK, Jan. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Praha: Auditorium, 2011. s. 208. ISBN 978-80-87284-17-9.

⁸⁸ Ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé republiky. Poslanecká sněmovna ČR [online], [cit. 2022-02-20]. Dostupné z WWW: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html.

⁸⁹ Ústavního zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé republiky, konkrétně ustanovení čl. 2 citovaného zákona. Poslanecká sněmovna ČR [online], [cit. 2022-02-20]. Dostupné z WWW: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html.

⁹⁰ Ústavního zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé republiky, konkrétně ustanovení čl. 4 citovaného zákona. Poslanecká sněmovna ČR [online], [cit. 2022-02-20]. Dostupné z WWW: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html.

⁹¹ Ústavního zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé republiky, konkrétně ustanovení čl. 10 citovaného zákona. Poslanecká sněmovna ČR [online], [cit. 2022-02-20]. Dostupné z WWW: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html.

⁹² Ústavního zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé republiky, konkrétně ustanovení čl. 8 citovaného zákona. Poslanecká sněmovna ČR [online], [cit. 2022-02-20]. Dostupné z WWW: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html.

centrální ekonomiky k zásadním změnám. Právě z nutnosti změn došlo v první polovině 60. let 20. století k uvolnění situace a k diskusi o úloze trhu za socialismu.⁹³

Pro změny ve společnosti se vyslovil i Antonín Novotný, a tak okruh ekonomů kolem Oty Šika vymyslel plán, jakým způsobem ekonomickou krizi zmírnit. „V roce 1967 však došlo ke krizi rozbíhající se reformy, která nepřinášela výsledky tak rychle, jak si politické vedení představovalo.“⁹⁴ Následujícího roku nicméně pokračovaly pokusy o reformu socialismu, která kromě reformy ekonomické zahrnovala i další reformy a tento proces, který v sobě zahrnoval i určitou obrodu v komunistické straně, vstoupil do historie jako pražské jaro.

Do vedení strany se dostali reformně naladěni lidé, mezi něž patřil např. Alexandr Dubček. V této atmosféře rezignoval Antonín Novotný na post prezidenta a novou hlavou státu byl zvolen Ludvík Svoboda, který vzápětí jmenoval novou vládu v čele s Oldřichem Černíkem a Josefem Smrkovským.⁹⁵ K velkému uvolnění došlo i na poli kultury, kdy byla na čas zrušena cenzura.

SSSR ovšem sledoval vývoj v Československu s obavami a „na polovinu června bylo na území republiky naplánováno štábní cvičení Varšavské smlouvy pod kódovým označením Šumava. ... Zároveň velení Varšavské smlouvy oznámilo československým orgánům, že celá akce bude mít větší rozsah, než se původně zamýšlelo.“⁹⁶ Celá situace pak vyvrcholila v srpnu 1968, kdy na území Československa vpadla vojska Varšavské dohody (s výjimkou Rumunska). Představitelé Československa byli odvezeni do Moskvy, kde pod nátlakem dali souhlas se sovětskou okupací československého území. Současně výsledkem jednání byl moskevský protokol, „který na jedné straně „zpětně autorizoval a legalizoval“ naše politické vedení, ale současně potvrzoval mocenské priority a politickou superioritu invazorů v Československu. Sovětská vojska měla zůstat v Československu, ministr vnitra Josef Pavel byl odvolán, mimořádný sjezd KSČ

⁹³ BĚLINA, Pavel. *Dějiny zemí koruny české. II. Od nástupu osvícenství po naši dobu*. Praha: Paseka, 1992. s. 277-278. ISBN 80-85192-30-6.

⁹⁴ Tamtéž.

⁹⁵ ČORNEJ, Petr. *Osudové osmičky: přelomové roky v českých dějinách*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999. s. 390-394. ISBN 80-7106-322-3.

⁹⁶ Tamtéž.

*prohlášen za neplatný, zakázána jakákoliv kritika postupu SSSR.*⁹⁷ Následovalo odstranění těch, kteří prosazovali reformy a uvolnění socialistického režimu. Období, které po roce 1969 následovalo bylo označováno jako normalizace.

⁹⁷ MENCL, Vojtěch. *Křižovatky 20. století: světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko 1990. s. 317. ISBN 80-206-0180-5.

5 Vězeňství v letech 1948-1968

5.1 Právní rámec

Ke změnám ve vězeňství došlo již po skončení druhé světové války. Dekretem prezidenta republiky č. 126/1945 Sb.,⁹⁸ o zvláštních nucených pracovních oddílech, byly zřízeny nucené pracovní oddíly. Nacházely se ve věznicích krajských soudů a v trestních ústavech. Ministr spravedlnosti mohl pro tyto oddíly zřídit i zvláštní tábory. „*Měly být využity k pracím konaným ve veřejném zájmu či nutným k obnově hospodářského života, např. k opravě a stavbě veřejných budov, silnic a železnic, k regulaci řek, k pracem zemědělským a lesnickým apod.*“⁹⁹ Nucené pracovní oddíly pak byly přímými předchůdci táborů nucené práce.

Po válce dále bylo dekretem 94/1945 Sb. (Dekret presidenta republiky o úpravě některých otázek organizace a služebních a platových poměrů sboru uniformované vězeňské stráže), stanoveno, že výkon správní a strážní služby ve věznicích a ústavech obstarává Sbor uniformované vězeňské stráže.¹⁰⁰ Sbor uniformované vězeňské stráže tak vykonával v soudních věznicích a trestních ústavech výkon správní a strážní služby.¹⁰¹

Komunistické vězeňství převzalo z období třetí republiky myšlenku táborů nucené práce, které do svého vězeňského systému inkorporovalo zákonem č. 247/1948 Sb., o táborech nucených prací. Dle uvedeného zákona tábory nucených prací zřizovalo a spravovalo ministerstvo vnitra, které mohlo své pravomoci přenést na krajské národní výbory.¹⁰² Zároveň zákon stanovil, kdo měl být do táborů zařazen. Byly to osoby:

- a) osoby starší 18 let, mladší 60 let, které jsou tělesně způsobilé, ale práci se vyhýbají,

⁹⁸ MIKULE, Vladimír, NOVOTNÝ, Oto. Vězeňství a právo. In: *Veřejná správa a právo pocta prof. JUDr. Dušanu Hendrychovi k 70. narozeninám*: [sborník]. Praha: C. H. Beck 1997. s. 231. ISBN 80-7179-191-1.

⁹⁹ BORÁK, Mečislav. Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948). Šenov u Ostravy: Tilia, 1998. str. 40. ISBN 80-86101-07-x.

¹⁰⁰ MIKULE, Vladimír, NOVOTNÝ, Oto. Vězeňství a právo. In: *Veřejná správa a právo pocta prof. JUDr. Dušanu Hendrychovi k 70. narozeninám*: [sborník]. Praha: C. H. Beck 1997. s. 232. ISBN 80-7179-191-1.

¹⁰¹ Dekretu prezidenta republiky č. 94/1945 Sb., o úpravě některých otázek organizace a služebních a platových poměrů sboru uniformované vězeňské stráže, konkrétně ustanovení § 1 citovaného dekretu. Pozn. autora.

¹⁰² Zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucených prací, konkrétně ustanovení § 1 odst. 2 citovaného zákona. Pozn. autora.

b) osoby odsouzené podle zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidové demokratické republiky, zákona č. 15/1947 Sb., o stíhání černého obchodu a podobných pletich, zákona č. 27/1947 Sb., o trestní ochraně provádění dvouletého hospodářského plánu a zákona č. 165/1946 Sb., o trestní ochraně národních podniků.

Osoby, které kumulativně splnily uvedené podmínky a byly umístěny do tábora nucené práce, byly povinny konati práce, které jim byly uloženy, a to jak v táborech, tak mimo ně.¹⁰³ Osoby zároveň měly obdržet za práci plat podle pracovního výkonu.¹⁰⁴ Z platu ovšem museli odsouzení hradit náklady pobytu a zbytek mohli použít na výživu rodiny apod.¹⁰⁵

Jak je patrné z výše uvedeného, vězeňství, případně jeho část, sloužila pro jedince, kteří byli odsouzeni pro zločin nebo přečin proti republice. Jinými slovy je možné konstatovat, že část vězeňského systému na konci 40. let a v 50. letech sloužila pro politické vězně.

Komunistický režim ovšem přinesl i změnu justice a prokuratury. Krátce po přijetí Ústavy 9. května byl přijat zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovělém soudnictví, který zachoval okresní a krajské soudní věznice a trestní ústavy a zavedl pro ně název Vězeňské ústavy. Vězeňství se tak oddělilo od soudní moci.¹⁰⁶ Tento zákon ustanovil, že trestní věci rozhodovaly nadále okresní soudy, které ale byly složené ze soudců z lidu.

Pro oblast vězenství byla bezesporu velmi významná rekodifikace trestního práva, protože v Československu po roce 1948 stále platil starý trestní zákoník ještě z doby Rakouska-Uherska (zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon). V roce 1950 tak došlo k rekodifikaci a byl přijat zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon, zákon č. 87/1950 Sb., trestní řád, zákon č. 88/1950 Sb., trestní zákon správní a zákon č. 89/1950 Sb., trestní řád správní. Tyto zákony „*posilovaly represivní prvky v československém právním řádu a otevíraly další, ostřejší etapu politických*

¹⁰³ Zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucených prací, konkrétně ustanovení § 7 odst. 1 citovaného zákona. Pozn. autora.

¹⁰⁴ Zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucených prací, konkrétně ustanovení § 7 odst. 2 citovaného zákona. Pozn. autora.

¹⁰⁵ Zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucených prací, konkrétně ustanovení § 7 odst. 3 citovaného zákona. Pozn. autora.

¹⁰⁶ MIKULE, Vladimír, NOVOTNÝ, Oto. Vězeňství a právo. In: *Veřejná správa a právo pocta prof. JUDr. Dušanu Hendrychovi k 70. narozeninám*: [sborník]. Praha: C. H. Beck 1997. s. 231. ISBN 80-7179-191-1.

*perzekucí, jejichž těžiště se přesunulo na nejtvrdší typ – politické procesy.*¹⁰⁷ Zákon č. 87/1950 Sb., trestní řád, odejmul dozor nad vězeňskými ústavy ústavním komisařům (předsedům soudů) a svěřil jej krajským, resp. okresním prokurátorům.

O vězeňství pojednával zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovělém soudnictví. Tento zákon stanovil, že se tresty vykonávají v:

- trestních ústavech,
- krajských soudních věznicích (v sídle nebo v obvodu krajského soudu)
- okresních soudních věznicích (v sídle nebo v obvodu okresního soudu).¹⁰⁸

5.2 Vězeňský personál po roce 1948

Pro každý ústav byl ustanoven Sbor uniformované vězeňské stráže (dále jen „SVS“).¹⁰⁹ Zákon stanovil, že *„v okresních soudních věznicích se zřizují stanice SVS. Příslušníci SVS konající službu v těchto stanicích v obvodu téhož kraje jsou včetně velitelů stanic příslušníky oddílu SVS, zřízeného při krajské soudní věznici. Jejich služebním úřadem je velitelství krajské soudní věznice.*¹¹⁰ Velitel oddílu SVS byl přednosta vězeňského ústavu.

Zákon navíc zavedl občanskou kontrolu vězeňských ústavů, kterou vykonávali členové Národního shromáždění, které k tomu pověřil ministr spravedlnosti.¹¹¹ Vrchní dozor nad vězeňskými ústavy vykonával ministr spravedlnosti,¹¹² v jeho kompetenci bylo:

- provádění prohlídek nebo pověřování osob k těmto prohlídkám,
- vydávání domácích řádů věznic,
- vydávání instrukcí pro orgány pověřené řízením věznic,

¹⁰⁷ JANÁK, Dušan. *Kapitoly o československém vězeňství 1945-1955: historické souvislosti, právní základy a politické aspekty*. Opava: Slezské zemské muzeum Opava, 2002. s. 99. ISBN 80-86224-34-1.

¹⁰⁸ Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovělém soudnictví, konkrétně ustanovení § 116 citovaného zákona. Pozn. autora.

¹⁰⁹ Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovělém soudnictví, konkrétně ustanovení § 117 citovaného zákona. Pozn. autora.

¹¹⁰ Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovělém soudnictví, konkrétně ustanovení § 118 odst. 2 citovaného zákona. Pozn. autora.

¹¹¹ Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovělém soudnictví, konkrétně ustanovení § 121 citovaného zákona. Pozn. autora.

¹¹² Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovělém soudnictví, konkrétně ustanovení § 122 citovaného zákona. Pozn. autora.

- vydávání služebních předpisů pro zaměstnance vězeňských ústavů.¹¹³

Poměry SVS upravoval zákon č. 321/1948 Sb., o Sboru uniformované stráže. Jeho úkolem bylo: „*Správní a strážní služba při výkonu soudní a jiné vazby, vykonávané ve vězeňských ústavech, a zajištění bezpečnosti a pořádku v justičních budovách a v částech budov, užívaných justiční správou.*“¹¹⁴ K SVS patřili jednak bývalí příslušníci SVS (tedy SVS zřízené dle staršího právního předpisu) a jednak se příslušníkem tohoto sboru mohl stát jedinec, který byl československým státním občanem, byl státně spolehlivý, oddaný lidově demokratickému zřízení. Dále musel být bezúhonný, způsobilý k službě. Musel být starší 21 let, ale mladší 30 let. Současně musel mít vojenský výcvik.¹¹⁵

Příslušníci SVS byli podřízeni svým velitelům a v konečné instanci pak ministru spravedlnosti. Podle § 6 odst. 2 zákona č. 321/1948 Sb., o Sboru uniformované stráže, „*ministerstvo spravedlnosti vydá organizační a služební předpisy pro SVS a v dohodě s ministerstvem národní obrany předpisy o tom, jak mají být příslušníci SVS vyzbrojeni a vyzbrojeni.*“

5.3 Vězeňská zařízení

Výnosem ministra spravedlnosti ze dne 1. února 1949 č. 2410/2410/49-IV/1, o organizaci výkonu soudní vazby a ochranné výchovy ústavní byly zřízeny okresní soudní věznice v sídlech okresních soudů a v Praze kromě krajské soudní věznice byla zřízena i okresní soudní věznice. V okresních soudních věznicích se vykonávala trestní vazba uložená okresním soudem – pokud nepřevyšuje 1 rok – a zajišťovací a vyšetřovací vazba. Okresní soudní věznice byly v následujících okresech:

- Česká Lípa,
- Jičín,
- Klatovy,
- Kutná Hora,

¹¹³ Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovělém soudnictví, konkrétně ustanovení § 123 citovaného zákona. Pozn. autora.

¹¹⁴ Zákon č. 321/1948 Sb., o Sboru uniformované stráže, konkrétně ustanovení § 1 odst. 1 citovaného zákona. Pozn. autora.

¹¹⁵ Zákon č. 321/1948 Sb., o Sboru uniformované stráže, konkrétně ustanovení § 2 citovaného zákona. Pozn. autora.

- Mladá Boleslav,
- Most,
- Nový Jičín,
- Opava,
- Písek,
- Tábor,
- Znojmo.

Krajské soudní věznice byly zřízeny v sídlech krajských soudů s výjimkou krajské soudní věznice v Karlovarském kraji, která byl zřízená v Chebu, krajské soudní věznice v Pardubickém kraji, která se nacházela v Chrudimi a krajské soudní věznice v Ústeckém kraji, která byla zřízena v Litoměřicích.¹¹⁶

5.4 Vývoj po roce 1948 a vliv politiky na vězeňství

Od roku 1949 se ve vězeňství snažila prosadit StB, jejímž záměrem bylo věznice úplně ovládnout. Tyto snahy zesílily v letech 1951-1952 a „byly fakticky dovršeny sloučením vězeňství v rámci MNB¹¹⁷ od 1. 9. 1952, kdy na základě rozhodnutí politického sekretariátu ÚV KSČ¹¹⁸ a vládního usnesení č. 206/1952 Sb., vznikla Správa nápravných zařízení.“¹¹⁹

Poté, co byly věznice převedeny pod správu Ministerstva národní bezpečnosti, došlo ke změně Sboru vězeňské stráže na Správu nápravných zařízení, do jejíhož čela byl jmenován Oldřich Mejdr, který tento post zastával do roku 1968. Hlavními činnostmi Správy nápravných zařízení bylo:

- „včasné odhalovat a zamezovat protistátní činnosti odsouzených ve věznicích a nápravně pracovních táborech,

¹¹⁶ MIKULE, Vladimír, NOVOTNÝ, Oto. Vězeňství a právo. In: *Veřejná správa a právo pocta prof. JUDr. Dušanu Hendrychovi k 70. narozeninám*: [sborník]. Praha: C. H. Beck 1997. s. 225. ISBN 80-7179-191-1.

¹¹⁷ Ministerstvo národní bezpečnosti. Pozn. autora.

¹¹⁸ Ústřední výbor Komunistické strany Československa. Pozn. autora.

¹¹⁹ JANÁK, Dušan. Organizace a řízení československého vězeňství 1945–1955. In: *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955* sborník z mezinárodního semináře konaného dne 25.10.2000 v Praze. Praha: Vězeňská služba České republiky 2001. s. 8. ISBN 80-238-9219-3.

- *Dotěžovat zamlčenou trestnou činnost vězňů ve věznicích a nápravně pracovních táborech, kterou se vyšetřujícím pracovníkům nepodařilo objasnit,*
- *Prostřednictvím agentury mezi vězni (ve věznicích a nápravně pracovních táborech) odhalovat a provádět příslušná opatření proti osobám chystajícím se k útěkům, spáchání sebevraždy, vzpourám, provedení útoku na ostrahu a k jiným trestným činům,*
- *Včas odhalovat a zamezovat záškodnictví, diverzím a špionáži ze strany vězňů pracujících v dolech, na závodech, v továrnách a na stavbách,*
- *Odhalovat spojení vězňů s lidmi na svobodě,*
- *Včas odhalovat a zamezovat jakoukoliv skupinovou nepřátelskou činnost a pokusy o vzbouření mezi odsouzenými.“¹²⁰*

Dále je třeba zmínit i úkoly kontrarozvědné operativy Správy nápravných zařízení, mezi které patřilo:

- *„zamezení zločinných styků příslušníků ostrahy a jiných zaměstnanců věznic a nápravně pracovních táborů s vězni, jejich příbuznými nebo společníky v nepřátelské činnosti, kteří jsou na svobodě,*
- *Včasné odhalení a včasné zamezení zneužití služebních povinností příslušníků, porušení socialistické zákonnosti a rozkrádání národního majetku,*
- *Odhalení těch příslušníků, kteří prozrazují státní tajemství.“¹²¹*

Pokud jde o strukturu Správy nápravných zařízení v čele stál náčelník odboru, který měl k dispozici sekretariát náčelníka, který zahrnoval zástupce náčelníka, mladšího referenta a písařku. Pod náčelníka odboru spadala tři oddělení – 1. oddělení (náčelník, 2 starší referenti a 4 referenti), 2. oddělení (náčelník, 2 starší referenti a 2 referenti) a 3. oddělení (náčelník, 4 starší referenti a 4 referenti). Přičemž 1. oddělení se zabývalo kontrarozvědnou činností mezi příslušníky nápravných zařízení, 2. oddělení provádělo operativní činnost mezi

¹²⁰ TOMEK, Prokop. *Dvě studie o československém vězeňství 1948-1989: vývoj systému agenturní činnosti ve vězeňských zařízeních československého komunistického režimu 1948–1989: budování a vývoj věznic StB v období 1948-1952*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2000. Sešity (Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR). s. 9-11. ISBN 80-902885-0-2.

¹²¹ Tamtéž.

vězni ve věznicích, poté v nápravných zařízeních se zemědělskými a stavebními pracovišti a 3. oddělení se také zabývalo operativou mezi odsouzenými v pracovních útvarech.¹²²

K významným změnám v oblasti vězeňství došlo v roce 1965. Potřeba samostatné právní úpravy výkonu trestu odnětí svobody se projevila přijetím zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. Odnětí svobody v nápravně výchovných ústavech bylo podřízeno ministerstvu vnitra a spravoval je Sbor nápravné výchovy. Podle § 1 zákona č. 59/1965 Sb., *„úkoly nápravně výchovné činnosti podle tohoto zákona, jakož i ostrahu a správu v nápravně výchovných ústavech vykonává Sbor nápravné výchovy. Sbor nápravné výchovy je ozbrojený a podle vojenských zásad organizovaný sbor, podřízený ministru vnitra. Podrobnosti o organizaci Sboru nápravné výchovy stanoví v souladu s jeho posláním ministr vnitra.“*

Postavení Sboru nápravné výchovy se nemělo lišit od postavení příslušníků SNB¹²³. Jejím nejvyšším organizačním útvarem byla Správa nápravně výchovných ústavů a věznic Ministerstva vnitra.¹²⁴

Během uvolnění v roce 1968 se nejen socialistický stát jako takový, ale i vězeňství stalo součástí společenské kritiky. *„Návrh akčního plánu MV vycházející z akčního programu KSČ uložil ministru vnitra odstranit přílišnou koncentraci moci soustředěné v minulosti v MV a stanovil mimo jiné převést do působnosti Ministerstva spravedlnosti správu NVÚ a vyšetřovacích věznic a v této souvislosti mu též předat i řízení SNV.“*¹²⁵ Tato změna ale neměla dlouhé trvání, neboť již 1. ledna 1969 se správa a řízení Správy nápravných zařízení opět podřídila ministerstvu vnitra.

¹²² Tamtéž.

¹²³ Sbor národní bezpečnosti. Pozn. autora.

¹²⁴ TOMEK, Prokop. *Dvě studie o československém vězeňství 1948-1989: vývoj systému agenturní činnosti ve vězeňských zařízeních československého komunistického režimu 1948–1989: budování a vývoj věznic StB v období 1948-1952*. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2000. Sešity (Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR). s. 20. ISBN 80-902885-0-2

¹²⁵ Tamtéž.

6 Srovnání organizace vězeňství sledovaných období – shody a rozdíly

Komparace vězeňství v období první republiky a období let 1948-1968 je nutné zahájit komparací právní stránky této problematiky. Hlavním rozdílem v obou obdobích bylo státní zřízení, kdy Československo v letech 1918-1938 bylo demokratickou republikou, což stanovila i Ústava z roku 1920.¹²⁶ Československý stát v letech 1948-1968 nebyl svobodnou demokratickou republikou, ale totalitním státem pod vládou jedné – komunistické – strany. Od těchto skutečností se odvíjelo nejen zákonodárství v obou obdobích, ale také úprava trestněprávních otázek, včetně úpravy vězeňství.

První republika vycházela z rakousko-uherského právního řádu, který koptovala zákonem č. 11/1918 Sb. o zřízení samostatného státu československého (tzv. recepční norma). Tedy je možné konstatovat, že přijala i trestněprávní zákonné normy – trestní zákon (zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon), který upravoval trest odnětí svobody ve věznicích a káznicích. Přestože byla snaha během první republiky trestní zákon nahradit jiným, aktuálním, právním předpisem, nikdy k tomu nedošlo. Nicméně první republika přijala některé nové zákony, které zřídily nové instituce, nebo upravovaly instituce stávající. V roce 1929 byl přijat zákon č. 102/1929 Sb. z. a n., o zřízení nucených pracovních kolonií a v roce 1931 byl přijat zákon upravující státní vězení (zákon č. 123/1931 Sb. z. a n., o státním vězení, a některé další právní předpisy.

Komunistické Československo, přestože vycházelo z československého práva, hned po upevnění moci komunistické strany začalo pracovat na vydání nových právních předpisů tak, aby odpovídaly změně politické situaci. Do 31. 7. 1950 platil ještě trestní zákoník, který platil v době první republiky, tedy zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon. Od 1. 8. 1950 začal platit nový trestní zákon (zákon č. 86/1950 Sb., trestní zákon), který byl v roce 1961 s účinností od roku 1962 nahrazen zákonem č. 140/1961 Sb., trestní zákon. Kromě trestního zákona ale platila ještě jedna právní norma, na jejímž základě prosazovala komunistická

¹²⁶ Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., konkrétně ustanovení § 2 citovaného zákona. „Stát československý jest demokratická republika, jejíž hlavou je volený president.“ Pozn. autora.

strana svoji moc především proti svým odpůrcům, a to byl zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidovědemokratické republiky.

Z výše uvedeného je tedy možné konstatovat, že na počátku komunistického režimu vycházela úprava trestů a trestního práva z prvorepublikového základu, ale postupem času si komunistický režim vytvářel nové předpisy a rekonfiguroval trestní právo tak, aby odpovídalo totalitnímu státnímu zřízení.

Hlavní změnou oproti situaci v první republice bylo zřízení státního soudu, a to na základě zákonů č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, a zákona č. 232/1948 Sb., o státním soudu. Přestože i v období před druhou světovou válkou mělo Československo zákon na ochranu republiky (zákon č. 50/1923 Sb. z. a n.), jednalo se o zákon v rámci demokratického státního zřízení a v případě, že byl někdo odsouzen dle tohoto zákona, byl odsouzen nezávislou a nestrannou soudní mocí, a tedy v případě, že mu byl udělen trest odnětí svobody, byl vykonáván v rámci a v mezích současného vězeňského systému.

Nicméně v době komunistického Československa v případě, že někdo porušil zákon na ochranu lidově demokratické republiky, musel předstoupit před speciální soud, v němž zasedali soudci z lidu. Právě tyto skutečnosti pak umožnily velké množství politických procesů, během nichž komunistická strana odstranila třídní nepřátele.

Dalším významným rozdílem bylo zařazení vězeňství do systému státní správy. Během první republiky spadaly vězeňské a kárné ústavy pod ministerstvo spravedlnosti, a tedy i jejich zaměstnanci jako státní zaměstnanci spadali pod toto ministerstvo. Během komunistického režimu se ovšem tato skutečnost změnila a vězeňství bylo podřazeno pod ministerstvo vnitra. Personál věznic tak nespadal do oblasti justiční, ale do oblasti policejní.

Dalším faktorem, který je třeba komparovat, jsou věznice jako takové. Je bezesporu možné konstatovat, že Československo po roce 1948 navázalo na vězeňství první republiky především v tom smyslu, že převzalo jednak vězeňské ústavy (Praha Pankrác, Valdice apod.), tak znalo výkon soudní vazby a ochranné výchovy ústavní v okresních soudních věznicích, které se nacházely v sídlech

okresních soudů, a v krajských věznicích, které byly až na výjimky v sídlech krajských soudů.

Současně komunistické Československo rozvinulo institut nucených pracovních kolonií, které první československá republika zavedla zákonem č. 102/1929 Sb. z. a n. Tento institut se ukázal jako velmi vhodný po skončení druhé světové války, kdy bylo třeba pracovní síly, nicméně relativně větší množství lidí se nacházelo ve vězení. Proto byly již v roce 1945 prezidentským dekretem č. 126/1945 Sb. (Dekret presidenta republiky o zvláštních nucených pracovních oddílech) zřízeny nucené pracovní kolonie. Tento institut byl dále rozvinut i v komunistickém Československu. Vzhledem ke skutečnosti, že komunistický stát trestal a uvaloval tresty odnětí svobody za trestné činy, na základě zákona č. 231/1948 Sb. (zákonu na ochranu lidové demokratické republiky) byly udělovány i tresty za činy proti lidově demokratické republice a jejímu zřízení, a proto je možné konstatovat, že uvedený zákon byl využíván především k eliminaci takových jedinců, kteří s komunistickým režimem nesouhlasili. Právě z toho důvodu došlo po roce 1948 k nárůstu počtu vězňů, a tak se ukazovalo jako vhodné, aby vězni byli podrobeni nuceným pracím.

Závěr

Vývoj vězeňství stejně jako vývoj jiného právního institutu je nutné zkoumat v souvislosti s historickým vývojem právního řádu. První republika do značné míry navazovala na řád Rakouska-Uherska, který inkorporovala do svého právního systému. Československo po roce 1948 navazovalo na první republiku, ale její právní systém přizpůsobilo nedemokratické totalitní společnosti.

Vězeňství v první republice a v Československu v letech 1948–1968 nese podobné rysy, a to především proto, že komunistické Československo navázalo na vězeňskou tradici předválečného Československa. Umístění vězeňských ústavů je do značné míry podobné a určité shody je možné vidět i ve zřizování takových ústavů, v jejichž rámci byli vězni nuceni provádět nucené práce. Nutno říci, že tento institut vzniklý během první republiky jako pracovní kolonie, komunistické Československo velmi využívalo (jako pracovní tábory) a ještě ho upravilo pro své potřeby.

Hlavním rozdílem ovšem ve vězeňství první republiky a vězenstvím Československa po roce 1948 byla jeho správa. Zatímco v Československu obdobně jako v současné době spadalo vězeňství do oblasti působnosti ministerstva spravedlnosti a bylo součástí soudní moci, v době komunismu bylo vězeňství podřízeno moci výkonné, konkrétně ministerstvu národní obrany, resp. ministerstvu vnitra. Lidé, kteří konali dozor ve věznicích (Sbor uniformované vězeňské stráže a Sbor nápravné výchovy), byli tak na úrovni StB nebo SNB.

Zásadní změny, které v československém vězeňství proběhly po roce 1948 byly způsobeny přechodem z demokratického státního zřízení k socialismu, který jednak potřeboval prostřednictvím soudů a vězeňství eliminovat všechny, kteří s tímto uspořádáním nesouhlasili, a současně potřeboval kontrolu na jedním z důležitých prvků státního donucovacího aparátu. Všechny změny, které tak byly po roce 1948 provedeny měly za cíl plně podřídit výkon trestu odnětí svobody orgánům komunistické strany bez zásahu jiných státních orgánů, např. soudní moci.

Seznam literatury

Monografie

BĚLINA, Pavel. *Dějiny zemí koruny české. II. Od nástupu osvícenství po naši dobu.* Praha: Paseka, 1992. ISBN 80-85192-30-6.

BORÁK, Mečislav. *Spravedlnost podle dekretu: retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945-1948).* Šenov u Ostravy: Tilia, 1998. ISBN 80-86101-07-x.

BROKLOVÁ, Eva. *První československá ústava: diskuse v ústavním výboru v lednu a únoru 1920.* Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV, 1992. ISBN 80-85270-08-0.

ČORNEJ, Petr. *Osudové osmičky: přelomové roky v českých dějinách.* Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 80-7106-322-3.

Deset let Československé republiky. Svazek první. V Praze: Vláda republiky Československé 1928.

FOUCAULT, Michel. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení.* Praha: Dauphin, 2000. Studie (Dauphin). ISBN 80-86019-96-9.

GUNTHER, John. *Evropa jaká je.* Praha: Fr. Borový 1937.

HOFFMANN, Josef. *Rejstřík československého práva.* Praha: Československý kompas 1936.

JANÁK, Dušan. *Kapitoly o československém vězeňství 1945-1955: historické souvislosti, právní základy a politické aspekty.* Opava: Slezské zemské muzeum Opava, 2002. ISBN 80-86224-34-1.

KADLECOVÁ, Marta. *Československé dějiny státu a práva (1918-1945).* Brno: Doplněk, 1991. ISBN 80-210-0346-4.

KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1948-1953.* Praha: SPN, 1991. ISBN 80-04-25700-3.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl druhý. Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-027-6.

KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938)*. Praha: Libri, 2003. Dějiny českých zemí. ISBN 80-7277-030-6.

KLABOUC, Jiří. *Staré české soudnictví*. Praha: Orbis 1967.

KOCIAN, Jiří. *Poválečný vývoj v Československu 1945–1948*. Praha: SPN 1993.

KUKLÍK, Jan. *Dějiny československého práva 1945-1989*. Praha: Auditorium, 2011. ISBN 978-80-87284-17-9, s. 20–23.

MALÝ, Karel. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010. Student (Leges). ISBN 978-80-87212-39-4.

MENCL, Vojtěch. *Křížovatky 20. století: světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko 1990. ISBN 80-206-0180-5.

OLIVOVÁ, Věra. *Zápas o Československo 1938*. 2. dopl. vyd. Praha: Společnost Edvarda Beneše, 1996. Knižnice Společnosti Edvarda Beneše. ISBN 80-901733-7-3.

PROCHÁZKA, František V. *Žalář a vězení*. V Praze: E. Beaufort 1913.

Ročenka Československé republiky. 1928, č. 7.

VESELÝ, František Xaver. *Všeobecný slovník právní, příruční sborník práva soukromého i veřejného zemí na radě říšské zastoupených: se zvláštním zřetelem na nejnovější zákonodárství a poměry právní zemí koruny české*. Díl pátý, Tabák - Živnost zlatnická. V Praze: F. X. Veselý 1899.

Vězeňství v Československé republice. Praha: Nakladatelství Ministerstva spravedlnosti 1930, s. 3.

VYKOUPIIL, Libor. *Slovník českých dějin*. Brno: Georgetown, 1994. Co nás spojuje. ISBN 80-901604-1-7.

Časopisecké články

BARAN, Ivo. Spor o Těšínsko a jeho důsledky. Dlouholetý zdroj nepochopení mezi Čechy a Poláky. In: *Dějiny a současnost*. 2009, roč. 31, č. 11. ISSN 0418-5129, s. 18–20.

HARNA, Josef. Stranickopolitický systém v Československu v letech 1918–1938. In: MAREK, Pavel. *Přehled politického stranictví na území českých zemí a Československa v letech 1861-1998*. Rosice u Brna: Gloria, 2000. ISBN 80-86200-25-6, s. 24–30.

JABLONICKÝ, Tomáš. Pokus o reformu československého trestního práva – osnova trestního zákona z let 1921–1926. In: *Právněhistorické studie*. Praha: Karolinum: 2013, sv. 43. ISBN:978-80-246-2345-0, s. 84–96.

JANÁK, Dušan. Organizace a řízení československého vězeňství 1945–1955. In: *Vězeňství ve střední Evropě v letech 1945-1955 sborník z mezinárodního semináře konaného dne 25.10.2000 v Praze*. Praha: Vězeňská služba České republiky 2001. ISBN 80-238-9219-3, s. 3–50.

KAFKOVÁ, Alena. Cesta ke vzniku generálního ředitelství VS ČR 1865–1965. In: *Historická penologie*. Praha: Kabinet dokumentace a historie VS ČR 2010, č. 1, s. 9–26.

KÝR, Aleš. Trestání mladých pachatelů v minulosti. In: *Historická penologie*. Praha: Kabinet dokumentace a historie VS ČR 2008, č. 1, s. 1–27.

MIKULE, Vladimír, NOVOTNÝ, Oto. Vězeňství a právo. In: *Veřejná správa a právo pocta prof. JUDr. Dušanu Hendrychovi k 70. narozeninám: [sborník]*. Praha: C. H. Beck 1997. ISBN 80-7179-191-1.

SOLNAŘ, Vladimír. Trestní soudnictví v Československu. In: *Československá vlastivěda*. 5. Stát. Praha: Sfinx 1929–1936, s. 406–426.

TILSCHER, Ferdinand, Vězeňství. In: *Slovník veřejného práva československého*. Praha: Eurolex Bohemia 2000. ISBN 80-902752-4-9.

KÝR, Aleš, KAFKOVÁ, Alena. Věznice Valdice v historii českého vězeňství. In: *Historická penologie*. Praha: Kabinet dokumentace a historie VS ČR 2007, č. 2, s. 1–14.

KOČIAN, Jiří. Sociální zákonodárství „košické“ vlády Národní fronty Čechů a Slováků (1945–1946). In: KÁRNÍK, Zdeněk a Jan MĚCHÝŘ, ed. *K novověkým sociálním dějinám českých zemí*. Praha: Karolinum, 2001. ISBN 80-246-0198-2, s. 57–69.

Zákonná úprava a IAŘ

Nařízení č. 109 z roku 1889 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v trestnici v Praze.

Nařízení č. 125 z roku 1909 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. ve vězení krajského soudu v Litoměřicích.

Nařízení č. 164 z roku 1883 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v trestnici v Mostě.

Nařízení č. 230 z roku 1902 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v trestnici v Plzni.

Nařízení č. 32 z roku 1878 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v mužské trestnici v Plzni.

Nařízení č. 41 z roku 1905 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. ve vězení krajského a okresního soudu v Českých Budějovicích.

Nařízení č. 42 z roku 1905 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v trestnici v Chebu.

Nařízení č. 97 z roku 1878 o počátku provádění zákona č. 43/1872 ř. z. v trestnici v Liberci.

Nařízení ministerstva spravedlnosti č. 24/1914 m. v., služební řád pro dozorkyně vězňů.

Nařízení ministra spravedlnosti č. 23/1914 m. v., tzv. služebním řádu pro dozorce vězňů.

Výnos z 31. prosince 1922 č. j. 9884/22 věz., obsahující instrukci pro domácího komisaře trestnice.

Zákon 102/1929 Sb. z. a n., o zřízení nucených pracovních kolonií a o změně některých ustanovení trestního práva.

Zákon č. 102/1929 Sb. z. a n., o zřízení nucených pracovních kolonií a o změně některých ustanoveních trestního práva.

Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu československého.

Zákon č. 117/1852 ř. z., trestní zákon o zločinech, přečinech a přestupcích, ve znění předpisů jej měnících a doplňujících ke dni 1. 1. 1927.

Zákon č. 121/1920 Sb. z. a n., Ústavní zákon, kterým se uvozuje ústavní listina Československé republiky.

Zákon č. 123/1931 Sb. z. a n., o státním vězení.

Zákon č. 247/1948 Sb., o táborech nucených prací.

Zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovělém soudnictví.

Zákon č. 321/1948 Sb., o Sboru uniformované stráže.

Zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky.

Webové stránky a elektronické zdroje

Ústava z roku 1920: Zákon ze dne 29. února 1920, kterým se uvozuje Ústavní listina Československé republiky. Poslanecká sněmovna ČR [online], [cit. 2022-02-20]. Dostupné z WWW: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1920.html.

Ústava z roku 1948: Ústavní zákon ze dne 9. května 1948 Ústava Československé republiky. Poslanecká sněmovna ČR [online], [cit. 2022-02-20]. Dostupné z WWW: https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html.

Ústava z roku 1960: Zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé republiky.
Poslanecká sněmovna ČR [online], [cit. 2022-02-20]. Dostupné z WWW:
https://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1960.html.